

UDK 949.713»15« : 341.223
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. IX. 1992.

Izgradnja obrambenog sustava Slavonske granice u tijeku 16. stoljeća

MILAN KRUEK

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Analizom izvora različite provenijencije autor otkriva posve novu sliku procesa stvaranja sustava granične obrane u tijeku 16. stoljeća na prostoru dravsko-savskog međurječja.

U procesu oblikovanja obrambenog sustava Slavonske granice nastaju dva temeljna problema hrvatske politike 16. stoljeća: sukob između nove, tj. kraljeve, vlasti i Hrvatskog sabora koji je na hrvatskom državnom teritoriju jedini imao pravo suvereno rješavati sva pitanja vojne naravi; drugi teško rješiv problem hrvatske politike bilo je financiranje troškova granične obrane od osmanlijske agresije.

Rješavajući prvi problem Hrvatski se sabor sukobio već na sredini 16. stoljeća s kraljem, koji je svojoj vojsci i kapetanijskoj instituciji nastojao osigurati autonomnost upravljanja i zapovijedanja, zaneamarujući vrhovnost Sabora i bana. Drugi problem (plaćanje troškova granične obrane) bio je načelno dobro riješen prihvaćanjem financijskih obveza na Saboru u Brucku na Muri 1578. godine, ali u stvarnom životu preuzete obveze nisu uvijek bile ispunjene.

Stvaranje jedinstvenog i efikasnoga obrambenog sustava na području između Drave i Save u tijeku 16. stoljeća ima nekoliko važnih kronoloških i sadržajnih razdjelnica. Obrana Hrvatskoga Kraljevstva na području između Drave i Save do vremena ugarsko-hrvatskog poraza na Mohačkom polju, 1526. godine, ima posve druge oblike i drugu stratešku orijentaciju od novih obrambenih zadataka nakon toga sudbonosnog povijesnog događaja. Problemi obrane, na veliku štetu Ugarske i Hrvatske, neće doći odmah u prvi plan državne politike novoga ugarsko-hrvatskog vladara. Tek kada bude definitivno riješeno pitanje nasljedstva i vlasti između dvaju pretendencata, habsburškog nadvojvode Ferdinanda i erdeljskog vojvode Ivana Zapolje, za krunu i vlast nad teritorijem Ugarske i Hrvatske Kraljevine, rat i obrana protiv turskih osvajanja postat će najvažnijim državnim pitanjima. Izgubljeno je, međutim, bilo desetak godina (1527.—1537.) u međusobnim sukobima, a

za to vrijeme Turci su osvojili Srijem i Istočnu Slavoniju, te stigli na Dravu sve do Valpova. Tek poslije toga započinje dugo razdoblje stvaranja novoga, djelotvornijeg obrambenog sustava, sve do 1578. godine. U tom će razdoblju biti riješena mnoga bitna pitanja funkcioniranja složenoga obrambenog sustava graničnih utvrda i njihovih vojnih posada. No pitanje jedinstvene vojne vlasti i zapovijedanja ratnom silom nije bilo dokraja riješeno ni nakon Sabora u Brucku na Muri, 1578. godine. Odluka cara i kralja Rudolfa da nasvoga strica, nadvojvodu Karla, prenese pravo obnašanja vojne vlasti u Hrvatskoj nije riješila, već još više zaoštrila, problem dvojnosti vlasti i prava u obavljanju složenih obrambenih zadataka u Hrvatskoj. Do kraja 16. stoljeća bit će stvoren cijeli obrambeni sustav, a da to pitanje ipak ostane neriješeno. Nije ni moglo biti riješeno. Kralj naime nije nikada zanjekao — a nije ni mogao — pravo Hrvatskom saboru i banu da odlučuju u svim pitanjima obrambenog rata i zapovijedanja hrvatskom vojskom na teritoriju Kraljevine Hrvatske, bilo u mirnim bilo u ratnim vremenima. Nije dakle mogao na nadnom vojnom silom na graničnom području Hrvatske. Najviše što se uopće dade učiniti u tom sukobu povijesnog prava Hrvatskoga sabora i bana s vladarom vrhovnom vlašću i vojnim ovlastima, koje je vladar prenosio na suradnju između nadvojvode i hrvatskog bana. Dakako, i nadvojvodu i njeodlučivanju i vođenju vojnih i ratnih poslova u Hrvatskoj, ali je i Hrvatski sabor na čelu s banom znao u svakoj prilici braniti i obraniti svoja povijesna prava. Istina je da prijenosom vrhovnog zapovjedništva u rješavanju obrambenih i ratnih pitanja u Hrvatskoj i Slavoniji na nadvojvodu Karla počinje novo doba u stvaranju krajiškoga vojnog sustava, ali ni ta promjena nije riješila političko pitanje dvojnosti vojne vlasti, koja u Hrvatskoj i dalje ostaje podijeljena između kralja i Hrvatskog sabora, između nadvojvode i hrvatskog bana.

Novoformirani Ratni savjet nadvojvode Karla u Grazu nije ni u čemu mogao okrnjiti stara prava Hrvatskog sabora. Samo je Hrvatski sabor imao pravo u Hrvatskoj odlučivati o tome kada će se i koliko vojske dići na opći narodni ustanak, o visini i ubiranju ratnog poreza, o javnim radovima i drugim ratnim obvezama hrvatskog stanovništva. Do kraja 16. stoljeća na području Slavonske obrambene granice taj je složeni vojni obrambeni sustav imao dva temeljna oslonca: čvrstu obrambenu frontu graničnih utvrda i regionalnu raspodjelu vojnih ovlasti na zapovjedništva smještena u važnijim graničnim utverdama.

Ipak, budući da je stvaranje novog sustava graničnih utvrda i novog sustava vojne vlasti na graničnom području između Drave i Save trajalo ponovo predugo (od Križevačkih sabora 1537. do Sabora u Brucku na Muri 1578. godine), turska osvajačka sila imala je dovoljno vremena da osvoji cijelu istočnu i zapadnu Slavoniju i da stigne konačno do posljednje obrambene fronte koja je tekla od Đurđevca na Dravi do Siska na Savi. Mnogo je bilo problema koji su onemogućivali brže i svrsishodnije rješavanje obrambenih pitanja na tom dijelu hrvatske obrambene fronte. Dva su bila u korijenu svih ostalih: prvo, političko pitanje, pitanje vrhovne vlasti nad sveukupnom vojnom silom na graničnim područjima Hrvatske, i drugo, jednako teško pitanje, trajni problem plaćanja sve većih troškova toga dugog obrambenog rata.

TURSKA OSVAJANJA I OBRANA SLAVONIJE DO SREDINE 16. STOLJEĆA

U razmatranju problematike stvaranja jedinstvenoga obrambenog sustava na Slavonskoj granici nećemo detaljno pratiti turska osvajanja toga područja. Spominjemo samo neke ključne godine i poraze koji su bitno utjecali na stvaranje novog kursa u vođenju obrambenog rata, koji su zahtijevali promjenu ratne strategije i stvaranje novih odnosa prema obrambenim zadacima zemlje.

Prvi veliki ratni sukob turskih i kršćanskih snaga na otvorenu bojnom polju tih panonskih prostora završio je velikim porazom ugarske i hrvatske vojske na Mohačkom polju 1526. godine. Iz tog poraza nisu bile izvučene nikakve strateške pouke.¹ Kada su turske snage započele sistematsko osvajanje krajeva između Drave i Save, na tom području nema zajedničke, organizirane obrane. Obrambene zadatke preuzima na sebe slavonsko plemstvo, koje nastoji obraniti svoje posjede i tvrde gradove. Budući da obrana pojedinačnih interesa nije mogla zaustaviti napredovanje brojnije i bolje organizirane turske vojne sile, Turci osvajaju grad za gradom i pomiču obrambenu frontu sve zapadnije.² U tom razdoblju, do 1537. godine, nema u obrani zemlje ni prave inicijative ni potrebnih snaga kraljevske vlasti. Kralj Ferdinand i kralj Ivan Zapolja ratuju međusobno za vlast i krunu Ugarske i Hrvatske Kraljevine.³ Kada je taj problem bio riješen, prvi veći ratni plan, stvoren u namjeri da se odlučno stane na put daljnjem turskom osvajačkom napredovanju u Slavoniji, bio je nova velika strateška greška. Zadatak njemačkih i hrvatskih četa da poraze neprijatelja u jednoj velikoj otvorenoj bitki nije bio lako ostvarljiv s obzirom na odnos vojnih snaga. Uz to je vrlo loša taktika vođenja toga ratnog pohoda dovela kršćansku vojsku do katastrofalnog poraza.⁴ Taj je poraz kod Gorjana, 9. listopada 1537. godine, otkrio i druga neriješena pitanja. Razmotrimo li uzroke poraza kršćanskih snaga koje je predvodio za

¹ Poraz ugarske feudalne vojske, čiji su vođe bili toliko uvjereni u svoju pobjedu da čak nisu htjeli čekati ni hrvatsku pomoć, bio je kraj srednjovjekovne viteške ratne igre. Ratovi s turskom silom otvaraju posve nova poglavlja ratne povijesti u Europi. Za djelotvornu obranu protiv turske vojne snage Europa je morala odgovoriti stvaranjem posve novoga obrambenog ratnog sustava, jer ni pokušaji protuturskih križarskih pohoda nisu zaustavili tursku silu.

² Iscrpan pregled turskih osvajanja u Slavoniji dao je u svoja dva rada Ive Mažuran: *I. Mažuran*, *Turska osvajanja u Slavoniji*, Osječki zbornik, Osijek 1958., 93—134; *Turske provale i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća*. Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, zbornik radova, I, Osijek 1991., 17—64.

³ Gradanski rat između kralja Ferdinanda i kralja Ivana Zapolje (1527.—1537.) omogućio je Turcima sustavno osvajanje istočnih krajeva Hrvatske u Srijemu i Slavoniji. Velika turska vojna sila dvaput se u tom razdoblju uputila u osvajanje grada Beča (1529., 1532.). Ne samo da zbog tog rata kralj nije mogao pomagati obranu Hrvatske, već je i plemstvo Slavonije iscrpljivalo narodne snage u međusobnim sukobima. Posljedice su bile katastrofalne. Upravo u Slavoniji, gdje su sukobi zavađenih strana bili najžešći, Turci su s lakoćom osvajali feudalne posjede i gradove. Uzalud je Franjo Tahy npr. očajno tražio pomoć od kralja i kapetanâ kraljevskih četa da bi sačuvao svoje zemlje i pogranične utvrđene gradove. Potrebnu pomoć nije mogao dobiti. HSS, II, 238.

⁴ Analiza uzroka i posljedica Katzianerova poraza 9. listopada 1537. godine u hrvatskoj ratnoj povijesti nije dovedena do kraja, premda je o tom događaju i o samom Katzianeru dosta pisano. Vidi spomenuti rad *I. Mažurana*: *Turske provale i osvajanja u Slavoniji*, te bilj. 94.

tu priliku određen vrhovni zapovjednik Ivan Katzianer, imat ćemo pred sobom sve glavne probleme koje će buduća organizacija obrane, da bi bila uspješnija, morati rješavati na posve nov način.⁵

Najveća je pogreška bila u izboru ratne taktike, u uvjerenosti da je turske snage moguće pobijediti na otvorenu bojnom polju. Upravo su u tom ratu za istočnu Slavoniju Turci bili mudriji stratezi. Čekali su Katzianerovu vojsku iza dobro utvrđenih zidina osvojenih slavonskih utvrda.⁶ Najprije je dakle neprijateljem. Trebalo je odlučiti: da li ostati kod strategije ofenzivnog rata ili povesti aktivnu obranu s osloncem na granične utvrde. Kada su konačno mogućnost: graditi obranu graničnog područja na sustavu graničnih utvrda, dakle da treba obnoviti stare utvrde i izgraditi nove, dobro ih naoružati i opskrbiti ratnim materijalom i živežem, držati u njima dovoljno jake vojske i sve utvrde povezati u jedinstvenu frontu, s osloncem na stalnu pozadinsku potporu koja će osigurati popravljane utvrda i obnovu potrebnih ratnih zaliha, pokazalo se da to nije nimalo lak zadatak, niti će ga biti moguće brzo obaviti. Kralj Ferdinand pokazivao je sada više brige i odlučnosti. Umjesto poražena I. Katzianera postavio je već 18. listopada iste, 1537., tražio je i od Hrvatskog sabora nešto što do tada nije bilo uobičajeno, naime, da Sabor pošalje svoje poslanstvo u Graz radi dogovora s poslanicima Štajerske, Koruške i Kranjske što treba dalje poduzeti za obranu u Hrvatskoj.⁸ Hrvatski je sabor taj kraljev zahtjev prihvatio. Između ostalih zahtjeva s kojima je uputio svoje poslanike dao je i popis graničnih utvrda za koje je od kralja zatražio odgovarajuću pomoć kako bi ih plemstvo moglo bolje utvrditi i braniti. Nabrojene su ove utvrde: Kraljeva Velika, Subocki grad, Novska, Britvičevina, Ras, Pakrac, Bijela Stijena, Petrovina, Čaklovac, Kavac, Mikleuš, Korod, Brezovica, Pašinec i Račica sv. Ivana.⁹ Bile su to zvali nabrojene bez potrebne procjene njihove graditeljske i strateške vrijednosti u odnosu na nove obrambene potrebe. Kralj i Hrvatski sabor i tom su prilikom pokazali dobru volju za suradnju, ali za ostvarenje plana trebalo je

⁵ Katzianerov poraz kod Gorjana bio je posljednja opomena kralju i plemstvu da obranu protiv turskog osvajača treba strateški i taktički voditi na posve nov način. Samo branec utvrđena mjesta mogli su sačuvati i napadnutu zemlju. Međutim, kralj nije bio spreman za takvu obranu, pa umjesto obećane pomoći 8. listopada 1537. godine šalje slavonskom plemstvu poticajnu poslanicu, hrabreći njihovo junaštvo u obrani domovine: »[...] quin quisque vestrum tum ad tutandum patriam suam, tum vero ad expellendos Turchas prompto paratoque animo expeditioni isti nostre bellice, pro defensione vestrorum omnium recuperationeque amissorum locorum a nobis paterne susceptae [...]«. HSS, II, 55.

⁶ Turcis u znali da I. Katzianer vodi prilično veliku vojsku, pa ga nisu dočekali na otvorenu bojnom polju već iza bedema i zidina grada Osijeka. U otvoreni rat upustili su se tek kada su Katzianerovu vojsku iscrpili neuspješnom opsadom grada i manjim taktičkim napadima.

⁷ Tim imenovanjem Nikola Jurišić postao je »als obristen Veldhauptman«, i kralj ga odabire da bude »tamquam generalem exercitus nostri in Sclavonia et inferioris Austriae capitaneum [...]«. HSS, II, 56, 58, 59, 60.

⁸ HSS, II, 69—76.

⁹ HSS, II, 99. Treba spomenuti kako saborski poslanici imaju instrukciju da od kralja zatraže i uređenje ratne mornarice na Dravi i Savi, na Dravi 140, a na Savi 60 lada.

mного vremena i još više novca. A zbog sve težih ratnih prilika nije bilo dovoljno ni jednog ni drugog. Zato će mnoge dobre odluke koje je hrvatsko plemstvo donosilo na saborskim sjednicama u tijeku 1537., 1538. i idućih godina ostati tek neostvareni idealni ratni planovi. Nutarnjoaustrijske zemlje, Štajerska, Koruška i Kranjska, nisu još shvaćale svu ozbiljnost turskih osvajanja u Slavoniji pa nisu bile spremne pružiti izdašniju pomoć u oživotvorenju odluka kojima bi u Hrvatskoj bio stvoren djelotvorniji obrambeni sustav za zaustavljanje daljnjih turskih osvajanja.¹⁰ Čak ni problem popravka i adekvatnije obrane starih utvrda nije dobio potrebnu financijsku potporu, a izgradnja posve novog sustava graničnih obrambenih utvrda još će dugo čekati na početak sustavnog ostvarivanja.¹¹

Drugo je pitanje bilo jednako teško: izgradnja novoga vojnog sustava, počevši od vrhovnog zapovjedništva nad sveukupnom vojnom silom na Granici. Kada je kralj Ferdinand imenovao I. Katzianera vrhovnim zapovjednikom vojnog pohoda na Turke u Slavoniji, u ožujku 1537., godine¹² Hrvatski je sabor na zasjedanju u Križevcima izabrao svoga zemaljskog kapetana koji je u tom ratnom pohodu imao voditi vojsku Kraljevine Hrvatske. I. Katzianer je protestirao, pa je Hrvatski sabor na zasjedanju u Križevcima 15. travnja 1537. godine prihvatio njega kao vrhovnog zapovjednika, ali je izabrao nekolicu osoba koje će u ime Kraljevine (jer u tom času Hrvatska nije imala bana) u tome ratnom pohodu surađivati s njim u svim vojnim pitanjima.¹³ Jedan od uzroka Katzianerova poraza bilo je i neslaganje vojnih zapovjednika u donošenju strateških odluka o ratnim operacijama u tome ratnom pohodu po Slavoniji.¹⁴

Treće, ne manje važno pitanje, bila je opskrba vojnih snaga svim što im je bilo potrebno u vođenju obrambenog rata. Katzianer je opravdavao svoj poraz

¹⁰ Kralj Ferdinand zahtijevao je od svojih pokrajina Štajerske, Koruške, Kranjske i Gorice da zajedno s plemstvom Slavonije stvore u Slavoniji čvrstu obrambenu granicu »[...] wornauer und guten gräniz [...]«, jer će samo tako biti i te zemlje mirnije i sigurnije. U Slavoniji treba osigurati »[...] geschützs, munition, profant und anderer kriegsnotturf [...]«, a za to treba mnogo novca. HSS, II, 83, 85.

¹¹ Kralj Ferdinand zatražio je od staleža nutarnjoaustrijskih pokrajina kao pomoć 20.000 forinti, što je za novu organizaciju obrane u Slavoniji bio tek mali dio potrebnog novca, ali je plemstvo tih pokrajina odbilo i tu pomoć. HSS, II, 86.

¹² HSS, II, 20, 21, 27.

¹³ HSS, II, 27—30. »Cum autem regia maiestas, [...] certis ex causis banum nobis dare non potuit et regnum hoc iudice suo ordinario careat, electi sunt ad dirigenda negocia regni reverendissimus dominus episcopus Zagrabienensis ac magnifici domini Ludouicus Pekry, Franciscus Bathiany et Petrus Keglwyh, ut interim, donec regia maiestas banum nobis dederit, habita mutua intelligentia cum domino capitaneo regie maiestatis omnibus regni necessitatibus ad defensionem pertinentibus provideant et consulant.« HSS, II, 31.

¹⁴ Prikupljanje vojske za Katzianerov vojni pohod na Turke u Slavoniji započelo je na temelju odluka Sabora u Križevcima održanog 25. prosinca 1537. Tu je zaključeno da se podigne četa od 800 konjanika i 200 pješaka, kojom će zapovijedati Ludovik Pekry. Donesene su i druge odluke u vezi s dizanjem ustanka. Iste godine 17. lipnja Sabor u Križevcima određuje koliko točno vojnika pojedini velikaš i plemić mora prikupiti i sa sobom povesti. Ponovo su donesene i druge važne odluke, a osobita briga Sabora bila je prikupiti potrebnu hranu i dopremiti je u skladišta pojedinih graničnih utvrda. Vojska se okupljala u ratnom taboru kod Koprivnice. Bilo je ondje četa i iz austrijskih pokrajina i njemačkih zemalja. Već su tu započele svade zbog stvaranja i provedbe ratnog plana. HSS, 31—33, 45—49. I. Mažuran, Turske provale i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća, n. dj., 31—32.

i tvrdnjom da Hrvatski sabor nije ispunio svoju obvezu pravodobnog opskrbljivanja njegove vojske potrebnim živežem, što je djelomice bilo točno. No tada još nije postojao složeni mehanizam pozadinskih službi za opskrbu, pa često ni ponovljene odluke Hrvatskog sabora nisu bile dovoljna garancija da će se problemi riješiti na vrijeme i kako treba ni u mirnim vremenima, a pogotovo u ratnim prilikama. Stvaranje logističke pozadinske ratne baze također će imati dug razvojni put. Na tom su se prostoru miješale ovlasti i kompetencije Hrvatskog sabora sa službama i institucijama koje su osnivali kralj i njegovo Dvorsko ratno vijeće, a poslije 1578. godine nadvojvoda Karlo i njegovo Gradačko ratno vijeće.

Rješenje prvog pitanja nije bilo samo u izboru bolje strateške odluke, već u mnogo složenijem programu izgradnje novog sustava graničnih utvrda. Taj novi sustav morao je imati najprije posve novu građevinsku i obrambenu kvalitetu svakog pojedinačno branjenoga grada, kaštela ili koje druge utvrde. Trebalo je, dakle, popraviti stare utvrde koje su se mogle uklopiti u novi obrambeni sustav, i što prije početi s gradnjom novih utvrda, tvrđava renesansnih fortifikacijskih kvaliteta i sadržaja.¹⁵ Osim toga, trebalo je među neprijateljskom okupacijom, uspostaviti nove strateške i komunikacijske veze. To također nije bilo moguće obaviti u kratkom vremenu. Realizacija tog programa zahtijevala je velika novčana sredstva, izvođenje vrlo opsežnih građevinskih radova, dobro stručno i tehničko vodstvo da bi svi ti zadaci bili dobro vođeni i na vrijeme dovršeni.¹⁶ Izgradnja sustava graničnih utvrda počela je s velikim zakašnjenjem i predugo je trajala, pa je i to Turcima ostavljalo dovoljno vremena da s malo snaga i još manje gubitaka osvoje mnoge stare, nedovoljno utvrđene i slabo branjene utvrde na području između Drave i Save. Te utvrde, pa i one veće, čak i veća utvrđena naselja, kao Osijek, Pakrac, Kraljeva Velika, Moslavina i dr., nisu bile građene dovoljno čvrsto za obranu protiv artiljerijske opsade, nisu imale dovoljan broj branitelja, a vojne posade nisu bile adekvatno naoružane i opskrbljene potrebnom ratnom opremom i živežem. Mnoge su Turci osvojili bez borbe, a neke su bile na strateški tako nebitnom položaju da su ih branitelji na-

¹⁵ U to je vrijeme na osnovi klasične tradicije stvorena već poznata škola renesansnog graditeljstva, koja iz sjeverne Italije prenosi iskustva na ratno graditeljstvo ostalih europskih zemalja. Talijanska graditeljska iskustva dopunjuju graditelji iz njemačkih zemalja i Nizozemske. Napisano je mnogo vrlo vrijednih djela u kojima su teoretski i znanstveno obrađena sva pitanja nove obrambene arhitekture renesansnog doba. Austrija upošljava mnoge poznate talijanske graditelje koji će raditi na gradilištima novih utvrda u svim njezinim zemljama, pa i u Hrvatskoj. Navodimo samo nekoliko svjetski poznatih djela o tome: *Busch-Lohse*, *Baukunst der Renaissance in Europa*, Frankfurt 1960.; *A. Dürer*, *Etliche ndericht zu Befestigung der Stett, Schloss und Flecken*, Nürnberg 1527.; *Daniel Speckle*, *Architectur von Vestungen*, Strasbourg 1584.; *Mathias Dögen*, *Architectura militaris moderna*, Amsterdam 1647. (Ta i mnoga druga djela istoga sadržaja nalaze se u pohrani Hrvatske nacionalne i sveučilišne biblioteke u fondu biblioteke obitelji Zrinski pod naznakom BZ i određenim brojem djela.); *Maggioratti*, *L. A.* *Architetti e architettura militari*, Roma 1963.

¹⁶ Izgraditi u ono vrijeme novu renesansnu tvrđavu bio je velik graditeljski pothvat, osobito na graničnom području, gdje je trebalo vojskom čuvati graditelje i gradilište. Taj je posao zahtijevao dobru organizaciju rada, jednoga glavnog graditelja vješta rješavanju zadataka složenih graditeljskih poslova, mnogo vještih obrtnika, osobito zidara i tesara, te velik broj obične radne snage, koja je morala iskopati tisuće i tisuće kubika zemlje, posjeći i dopremati na gradilište tisuće stabala za drvenu građu i brda kamene građe koja se ugrađivala u temelje novih tvrđava.

pustili sami, a ni Turci se nisu trudili da se u njima utvrde.¹⁷ Takav razvoj događaja stvarao je Hrvatskom saboru još jedan veliki problem koji on nije mogao riješiti snagama vlastita naroda. Naime, gubitkom velikog dijela hrvatskog teritorija smanjivale su se mogućnosti pokrivanja materijalnih troškova obrane, a smanjivala se i demografska osnovica koja je imala davati operativnu vojnu silu i pozadinsku potporu obrambenoj fronti.¹⁸ Hrvatska je dakle bila sve ovisnija o sveukupnoj pomoći izvana. Tu je pomoć očekivala najprije od svoga vladara, a vladar ju je opet mogao dobiti od svojih podložnika, u prvom redu iz onih zemalja koje nisu bile neposredno na udaru turskih vojski, a imale su interesa pomagati obranu u Hrvatskoj. Takvu je pomoć slavonska granična fronta očekivala i dobivala u prvom redu od Štajerske, koja je neposredno osjećala važnost zaštite slavonskih utvrda, Varaždina, Koprivnice, Križevaca i drugih. Zbog toga će i udio Štajerske u financiranju troškova obrane na Slavanskoj granici biti najveći, ali će s tim biti povezani i njezini interesi, nastojanje da i sama što više utječe na sveukupnu obrambenu politiku toga dijela Hrvatske.

Razmotrimo, dakle, pojedinačno ta tri velika poglavlja stvaranja i funkcioniranja novoga ratnog obrambenog sustava na slavonskoj graničnoj fronti. Njegova je izgradnja trajala gotovo pola stoljeća, ali je naposljetku ipak taj obrambeni sustav u posljednjim velikim borbama za ostatke ostataka Hrvatskoga Kraljevstva na Slavanskoj granici ispunio svoju povijesnu i ratnu zadaću.

IZGRADNJA SUSTAVA OBRAMBENIH UTVRDA SLAVONSKE GRANICE

Obrambenu snagu utvrda Slavonske granice činile su dvije posve nove kvalitete. Prva nova odlika postignuta je izgradnjom novih renesansnih utvrda — tvrđava građenih prema planovima onodobnog fortifikacijskog graditeljstva — i obnovom starih koje su se po svojim graditeljskim vrijednostima mogle obnoviti i bolje utvrditi, te uklopiti u jedinstveni nov obrambeni granični sustav.¹⁹ Druga kvaliteta i novoizgrađenih i starih obnovljenih graničnih utvrda bila je u sustavu njihovih međusobnih veza. U strategiji obrane novoga graničnog sustava pojedina utvrda više neće djelovati kao do tada

¹⁷ Stari utvrđeni gradovi feudalnih posjednika, građeni u doba viteškog ratovanja, smješteni na istaknutim vrhovima slavonskih gora kao središta vlastelinskih posjeda, vrlo su rijetko bili na važnim strateškim pravcima kretanja turskih vojski. Osim toga, ti objekti nisu bili građeni za obranu protiv vatrenog oružja. Bili su često nedovoljno prostrani za smještaj većih vojnih posada. Zbog toga su mnogi, napušteni od svojih feudalnih vlasnika, jednostavno propali.

¹⁸ Turski su ratovi desetkovali stanovništvo Slavonije. Veliki seobeni valovi odveli su desetke tisuća ljudi u izbjeglištvo preko Drave i Mure — njihovi potomci danas žive u susjednoj Austriji ili zapadnoj Ugarskoj, od Međimurja do Beča i Požuna, poznati nam kao Gradišćanski Hrvati.

¹⁹ Na slavonskoj graničnoj fronti takva stara utvrda, Wasserburg, bio je jedino stari durdevački grad. Vidi o tome više u radu *M. Kruhek*, Stari durdevački grad u sistemu granične obrane od 16. do 19. stoljeća. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 8 i 9, Zagreb 1982/83., 85—105.

feudalni utvrđeni gradovi, koji su štitili sami sebe ili prostor nekoga feudalnog posjeda. Zadatak koprivničke tvrđave nije bio samo zaštita grada i njegove okolice, već obrambeno djelovanje u točno određenu djelokrug ispred branjene i iza obrambene fronte. Nema više praznog, nepokrivena prostora između pojedinih utvrda. Sve zajedno tvore neprekinuti, međusobno povezan obrambeni prostor, »Granicu«. Tu vezu između glavnih graničnih utvrda čine zaštićena stražarska mjesta, čardaci i manje utvrde. Među njima postoji stalna komunikacija informacija i međusobna ispomoc u slučaju turskog napada. Osim toga, bitna je bila i komunikacija po dubini branjene fronte. Iz pozadine imala je dolaziti vojna pomoć, opskrba ratnim materijalom i macije o kretanju neprijatelja, njegovu broju i ratnim planovima.²⁰ Takve nove kvalitete, adekvatno snazi neprijatelja koji napada izvana, dakle artite zadatke, trebalo ga je najprije izgraditi. Izgradnja je počela oko sredine 16. stoljeća i trajala sve do njegova kraja. Izgradnja jedinstvenoga fortifikacijskog sustava, zbijenog na relativno malom prostoru (vidi kartu utvrda Slavonske granice), omogućila je višestruki porast obrambene moći protiv daljnega turskog osvajanja. Utvrde ukopane u zemlju i izrasle iz zemlje daleko su nadmašivale obrambene mogućnosti starih feudalnih gradova rasenovca.

U razradi obrambene problematike Slavonske granice treba naznačiti i kronološki slijed razvoja i glavne tipološke karakteristike novoga fortifikacijskog sustava toga dijela protuturske obrambene fronte.

OBNOVA STARIH I IZGRADNJA NOVIH UTVRDA U VARAŽDINU

Grad Varaždin zajedno sa starim feudalnim nizinskim utvrđenim gradom (kastrumom) stajao je zaista na vratima Štajerske.²¹ Zbog svojeg strateškog položaja Varaždin je već 1537. godine bio u krugu onih utvrda za koje su štajerski staleži pokazali najviše zanimanja. Godine 1541. počinje obnova i izgradnja utvrda grada i kastruma u Varaždinu. Kralj Ferdinand naredio je plemstvu susjednih vlastelinstava da u Varaždin pošalje određeni broj svojih podložnika koji bi radili na poslovima utvrđivanja grada. Gradani Varaždina i sami su slali svoje poslanike u Graz, tražeći od Štajerske pomoć u obrani:

²⁰ Zanimljivo je koliko je i Hrvatski sabor bio svjestan te važne službe na graničnom području, kada je već 1537. godine, rješavajući različite probleme obrane, od kralja Ferdinanda zatražio i plaćanje uroda, koji će donositi vijesti o kretanju neprijatelja i njegovim namjerama. »Ad tenendos exploratores maiestas vestra talem curam habet, quod sine illis nihil fieri potest.« HSS, II, 93.

²¹ Već godine 1540., u pismu upućenom banu Petru Kegleviću 23. lipnja, kraljica Ana preporučuje Varaždin kao »prikladno mjesto«, u kojemu bi se mogli sastajati svi koji će donositi odluke o obrambenim zadacima na granici. HSS, II, 297.

Vidi o tome više u radu: *Franz Otto Toth*, Bedeutung und Funktion von Varasdin für Absicherung der Steierischen Südostgrenze, *Glasnik Muzeja Varaždin*, 1970., 27—30.

potrebno oružje i veći broj posadnih vojnika.²² Godine 1543. kralj Ferdinand je naredio Austrijskoj komori da organizira pregled građevinskog stanja zidova i kula kastruma i grada Varaždina.²³ Iste godine štajerski su staleži na svojem zemaljskom saboru u Grazu za izgradnju novih utvrda oko grada i kastruma u Varaždinu odobrili 5000 forinti, a iduće godine, kada se naveliko radi na izgradnji novih fortifikacija u Grazu, još 2000 forinti.²⁴ Štajerski staleži brinu se i o vojnoj sigurnosti grada i toga velikog gradilišta, pa iste, 1543., godine šalju u Varaždin 500 konjanika i 400 pješaka. Osobite zasluge za obnovu varaždinskih utvrda stekao je Ivan Ungnad,²⁵ koji je u Varaždin doveo vrsne građevne majstore i graditelja vješta u poslovima izgradnje nizinskih fortifikacija Domenica de Lalija.²⁶ Godine 1545. I. Ungnad sam opisuje tijek građevnih radova u Varaždinu. Domenico de Lalio na gradilištu je utvrda, a s njim i njegovi brojni pomoćnici, osobito vješti zidari i tesari. Tu je i mnoštvo običnih radnika koji kopaju grabe i dižu visoke i masivne zemljane nasipe oko varaždinskoga starog grada. Troškovi planiranih poslova za 1545. godinu mogli bi iznositi, napominje Ungnad, 8859 forinti, no teško će biti obaviti sve predviđene poslove. Osobito ga brinu veliki zemljani radovi, koje je moguće izvoditi samo za lijepa vremena. Zbog toga će se jednako brižljivo morati prionuti na posao i iduće godine.²⁷ Iz zapisnika Štajerskog sabora i računa isplaćenih za obavljene poslove vidi se dinamika građevinskih radova i njihova cijena. Radovi su trajali gotovo bez prekida sve do 1552. godine, ali je i poslije toga bilo manjih graditeljskih poslova. Štajerski staleži smatraju izgradnju i obnovu varaždinskih utvrda gotovom tek 1557. godine, kada je u tvrđavske grabe i gradska grabišta uvedena voda iz dravskog rukavca.²⁸ Domenico de Lalio, graditelj varaždinskih utvrda, vodio je brigu o njihovom stanju sve do svoje smrti, 1563. godine. Zahvaljujući trudu štajerskih staleža, varaždinskih građana, I. Ungnada i

²² *Mira Ilijanić i Stjepan Kapustić*, Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća, Varaždinski zbornik, 1181—1981, 169—190.

²³ Nun hat uns aber gedachter Ungnad yzo gehorsamblich zuerkhennen geben, wie bemellt Schloss und Statt Warasdin etwas pawfellig und an der Weer und annder Gepeuen pesserung bedürfe. Damit wir demnach yemandts Pawverständigen zu Besichtigung derselben notwendigen Gepeu hineinschicken und verordnen. HS, III, 158.

²⁴ *M. Ilijanić*, Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrde u 16. stoljeću, *Glasnik Muzeja Varaždin*, 1961., 37; Štajerski zemaljski arhiv u Grazu, Militaria, Schub. I, 18. travnja 1544.

²⁵ Kralj Ferdinand predao je Ivanu Ungnadu na uživanje varaždinski kastrum s posjedom pod posebnim uvjetima, ali u prvom redu zato da ga popravi i podigne mu nove utvrde. Ungnad je u ime zaloga za dobiveni varaždinski stari grad s posjedom dao 5000 forinti, ali taj novac kralj nije uzeo, već ga je Ungnad mogao trošiti za izgradnju novih utvrda oko staroga grada i grada Varaždina. Ungnad dobiva od kralja 200 forinti od slavonske tridesetnice i još 500 forinti za potrebe građevinskih radova u Varaždinu. HSS, II, 313—314, 315—316.

²⁶ Talijanski graditelj Domenico de Lalio jedan je od prvih koji ulaze u službu velikoga graditeljskog pogona Austrijske Carevine. On je prvi pregledao stanje utvrda u Varaždinu, Koprivnici, Križevcima, Ivaniću, a vjerojatno i u Sisku. Dao je preporuke o načinu obnove nekih starih utvrda i načinio prve planove za izgradnju novih tvrđava na Slavonskoj granici. Domenico de Lalio izradio je plan obnove i izgradnje varaždinskih utvrda već 1543. godine, u isto vrijeme dok u Grazu nadzire gradnju tamošnjih utvrda. Njegovo djelo spominje i *dr. Rochus Kohlbach* u djelu *Steierische Baumeister Tausendundein Werkmann*, Graz 1961., 182.

²⁷ *M. Ilijanić-S. Kapustić*, isto, 169—190.

²⁸ Isto.

umijeću vrsnoga vojnog graditelja, Varaždin je bio već na sredini 16. stoljeća utvrđen i siguran grad.²⁹ Novi gradski zidovi i kule, zaštitni nasipi s grabama ukolo grada, te sustav novih fortifikacija, bedema i bastiona oko staroga varaždinskog »Wasserburga«, postali su osloncem obrane i zaštite širokog područja između Drave i Mure, koje su zatvarale nove moderne tvrđave: Velika Kanjiža u Mađarskoj, Koprivnica i Varaždin u Hrvatskoj.³⁰ Varaždin je zbog toga postao logističkom ratnom bazom i najjači pozadinski oslonac cijeloga sjevernoga krila obrambene fronte Slavonske granice.

IZGRADNJA KAPTOLSKOG KAŠTELA U SISKU (1544.—1553.)

Iako sisački kaštel nikada nije bio u vlasti i pod vojnim zapovjedništvom zapovjednika Slavonske krajine, bio je drugi temeljni stup i oslonac obrane južnoga krila Slavonske granice, a uz to prva i najznačajnija utvrda 16. stoljeća na kupskoj obrambenoj fronti. U strateškim planovima vojnih vlasti Zagreb je imao preuzeti ulogu logističke baze savsko-kupske obrambene fronte (dakle ulogu kakvu je Varaždin imao na sjevernom krilu slavonske granične fronte), a kaptolski kaštel u Sisku bio bi najistaknutija utvrda toga južnog obrambenog trokuta: Sisak, Karlovac, Zagreb. No kako je upornost zagrebačkog kaptola da ga zadrži u svojoj vlasti i pod svojom kontrolom bila jača od želja i planova vojnih stratega, Sisak je ostao izvan tih vojno-političkih kombinacija Gradačkoga ratnog vijeća i vojnih zapovjednika Slavonske krajine.³¹ Kanonici zagrebačkog kaptola dobro su ocijenili opće ratne prilike u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i strateški položaj prostora na kojem se sastaju Sava i Kupa. Mislili su, dakako, u prvom redu na obranu svojih posjeda u Pokuplju, ali i na značenje takve utvrde za veću sigurnost samog Zagreba. Kamen-temeljac kaptolskog kaštela položen je 21. travnja 1544. godine.³² To je imala biti zaista čvrsta utvrda, snažna u svojoj građevinskoj konstrukciji, dovoljno velika za smještaj potrebnog broja vojne posade i većih zaliha živeža i ratnog materijala. Tlocrtno i sadržajno zamišljena je posve u duhu renesansnoga fortifikacijskog graditeljstva, a podignuta je zaista s mnogo graditeljskog umijeća.³³ Kaptol nije ni mogao (zbog mnogo većih troškova)

²⁹ M. Ilijanić, Prilog istraživanju, 37—40.

³⁰ Planovi utvrda varaždinskoga starog grada i grada Varaždina najbolje nam pokazuju kakve su i kolike utvrde bile sagrađene da bi zaštitile taj grad i stari feudalni kastrum. *Ivy Lentič-Kugli*, Najstariji plan Varaždina iz 1568. godine, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XXVI, 3/1977., 13—19; *Miroslav Klem*, Planovi i vedute Varaždina od 14. do 19. stoljeća, Varaždin 1984. (katalog izložbe).

³¹ Ferdinandova komisija, koja je 1563. pregledala sve granične utvrde, za Sisak je utvrdila da je to tako važna utvrda da je treba jednostavno kaptolu uzeti i staviti pod nadzor kraljevskih vojnih snaga. *Bereütung der Windischen und Krobatischen Gränitzen...* AS, Stavonski arhiv, f. 132.

³² M. Kruhek, Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća, *Vojna Krajina*, Zagreb 1984., 228—231.; *Krčelić B. A.*, *Historiarum ecclesiae episcopalis Zagrabienensis*, 225.

³³ Zanimljivo je da je Ferdinandova komisija 1563. godine smatrala taj kaštel ipak nedovoljno čvrstom utvrdom i predlagala njegovo rušenje, a na istom mjestu gradnju nove tvrđave sa četiri bastiona, jer navodno u kaštelu nema dovoljno mjesta za smještaj težeg i lakšeg artiljerijskog oružja. Možda je u toj primjedbi bilo i ljutnje i zavisti što kaptol nika-ko nije htio tu utvrdu predati vojnoj vlasti graničnih zapovjednika.

ni mu je na odabranu položaju bilo potrebno graditi renesansnu tvrđavu poput one u Ivaniću (tada bi morao neprestano trošiti novac na obnavljanje njezinih zemljanih bedema!). Čvrstoću zidina i kula toga kaštela i njegovo veliko obrambeno značenje dokazali su protuturski ratovi u posljednjem desetljeću 16. stoljeća.

Gradnju kaštela podupirali su kralj Ferdinand, hrvatsko plemstvo i Hrvatski sabor, Ugarski i Štajerski zemaljski sabor.³⁴ Već potkraj 1544. godine poslovi gradnje toliko su napredovali da je iza podignutih zidova i vrata postavljena prva straža, dakle prva vojna posada nove utvrde.³⁵ Kanonici su iste godine nabavili i dopremili iz zemaljske oružane u Ljubljani prvo vatreno oružje, bedemske puške i topove.³⁶ Iz Ljubljane su na gradilište novoga kaštela doveli i vrsne majstore zidare. U travnju 1545. godine iz Ljubljane je stigao i graditelj Petar de Mediolanus, koji je postao »director murariorum«, dakle glavni voditelj svih zidarskih poslova na gradilištu.³⁷ Godine 1549. novi je kaštel stavljen pod krov, a naredne je godine nabavljeno novo naoružanje iz Sopronja u Mađarskoj. Iz računa zagrebačkog kaptola, koje su kanonici vodili točno i marljivo svih godina izgradnje njihova kaštela u Sisku, vide se sve vrste izdataka, vrste kupljenog materijala, naplaćeni građevinski poslovi, utrošak novčanih sredstava zbrojenih na kraju mjeseca i na kraju godine, dakle ukupni troškovnik toga velikog graditeljskog pothvata.³⁸ Godine 1552. uglavnom su svi poslovi bili završeni. Posebna je komisija pregledala novi kaštel, ostavila nam vrijedan opis njegova izgleda i snage njegova oružja. Tome treba dodati da je zagrebački kaptol uz gradnju kaštela dao sagraditi cijelu malu ratnu mornaricu. Na njezinim se lađama moglo prevesti odjednom do 600 vojnika, a služile su, dakako, i kao najjeftiniji prijevoz potrebnog ratnog materijala i živeža za posadu kaštela. Ta je šajkaška mornarica imala ujedno djelovati i kao pokretna riječna straža uzduž Save i Kupe i tako štititi sigurnost kaštela i vojne posade u njemu.³⁹ Kaptol je namjeravao povećati obrambene mogućnosti kaštela prokopavanjem zaštitnih graba i podizanjem nasipa i palisadne ograde na onoj otvorenoj strani koja mu nije bila zaštićena tokom Kupe i Save. O potrebi nastavka prokopavanja tih zaštitnih graba piše u svojem izvještaju i I. Ungnad 1553. godine.⁴⁰ Na sredini 16. stoljeća na oba kraja buduće Slavonske granice bile su već dakle podignute njezine

³⁴ HSS, II, 325—326, 327, 328—329. KAZ, ACA, f. 32, br. 8.

³⁵ Krčelić, Historiarum, isto, 226.

³⁶ HS, III, 186—187.

³⁷ HS, III, 222.

³⁸ HSS, III, 197—234.

³⁹ SHKR, I, 415.

⁴⁰ HSS, III, 382—383. Vrijedno je napomenuti kako je kralj Ferdinand u svakoj prilici naglašavao obrambeno značenje sisačkog kaštela, dajući kaptolu na znanje, ako ga ne može braniti s potrebnim brojem svojih ljudi, da je on spreman u njemu o svojem trošku držati adekvatnu vojnu posadu. To je kaptol odlučno u svakoj prilici odbijao. Ferdinand je bio uvrijeđen i ljut što su kanonici odbili vojnu pomoć njegova vrhovnog kapetana. Dakako, učinili su to bojeći se, ako jednom kraljevska vojska uđe u sisački kaštel, da će je biti teško poslati iz njega istjerati. Zato kralj poziva kaptol na odgovornost, prijeti mu i kaznom ako ta utvrda zbog slabe obrane padne Turcima u ruke: »[...] ut quum non ignoretis dicti castris importantiam et quod precipua reliquiarum Sclavoniae defensio ab illo dependeat, talem illius custodiam curam habeatis, ne incuria et negligentia vestra in manus hostium — quod Deus avertat — deveniat...« HSS, II, 365.

najvažnije utvrde: Varaždin i Sisak. Kronološki slijedi izgradnja novih renesansnih nizinskih tvrđava: Koprivnice, Križevaca i Ivanića. Te će tvrđave potpuno zatvoriti tu, tada još otvorenu, posljednju liniju obrane u dravsko-savskom međurječju.

IZGRADNJA NOVIH TVRĐAVA U KOPRIVNICI, KRIŽEVCIMA I IVANIĆU

Izgradnjom utvrda u Varaždinu i Sisku bila su ukopana tek prva dva temeljna stupa budućeg sustava obrambenih utvrda na Slavonskoj granici. Tu dugu otvorenu frontu trebalo je spojiti jednako snažnim fortifikacijskim objektima. Odgovarajućih starih utvrda na tom prostoru nije bilo. Na Dravi i Muri bilo je već nekih straža-čardaka. Između Koprivnice i turske posade u Virovitici stajao je stari đurđevački grad, vrlo korisna i upotrebljiva utvrda, ali ne i dovoljno prostrana, pa ni čvrsta za teret obrane koji bi imala nositi u tom dijelu Podravlja. U Prodaviću je bila neka manja utvrda u kojoj su stajale granične straže. Koprivnica, kao veće gradsko naselje, imala je svoje stare utvrde i svoj kaštel,⁴¹ slično kao Varaždin, tek što su te utvrde bile fortifikacijski mnogo manje vrijedne od onih u Varaždinu. Križevce čine još dva manja naselja: Gornji i Donji grad. Tu također postoji stari križevački kastrum, a nekakve gradske utvrde ima samo Donji grad. U Ivaniću je slično. Kloštar Ivanički i današnji Ivanić-grad imaju neke stare biskupske utvrde, bez onih obrambenih mogućnosti kakve je trebalo stvoriti na dugoj otvorenoj fronti između Križevaca i Siska. Stara Čazma sa svojom utvrdom bila je pod turskim stražama. Manja utvrđenja — straže u Sv. Križu i Dubravama, na samoj fronti, pred teritorijem koji je kontrolirao neprijatelj — nisu bila nikakvi obrambeni potencijali. Trebalo je dakle graditi mnogo toga, gotovo sve iznova, iz temelja.

Stanje koprivničkih utvrda poznato nam je iz jednog izvještaja Domenica de Lalića, napisanog 1549. godine.⁴² Razdoblje izgradnje novih gradskih utvrda počinje godinom 1544. kada je kralj Ferdinand imenovao Luku Szekelya kapetanom vojnih posada u Koprivnici, Đurđevcu i Prodaviću.⁴³ O koprivničkim utvrđama brinuo se I. Ungnad u vrijeme gradnje novih utvrda u

⁴¹ M. Kruhek, Tvrđava u Koprivnici, povijesni i tipološki razvoj; *isti*, Povijest izgradnje koprivničke tvrđave, 198—213. Koprivnica, grad i spomenici, Zagreb 1986., 24—31., zbornik radova.

⁴² Iz opisa zatečenog stanja koji bilježi Domenico de Lalić vidi se da te utvrde nisu baš neka sigurna zaštita grada. »Prvo je tu drvena ograda na kaštelu, koja je i sama dijelom oštećena, pa je treba popraviti i iznova pokriti. [...] Uokolo varoši nalazi se još prilično dobra drvena ograda, ali je nepokrivena, pa ako i dalje tako ostane, za kratko će vrijeme propasti. [...] Uokolo varoši su dvije grabe, a između njih jedan veliki zemljani nasip i ograda od drvenih planjki, iza koje se može dobro zaštićen pucati prema vani, a u slučaju nevolje, moguće je tu ogradu i maknuti [...]» VZA, XV, 1, Zagreb 1913., 23—24.

⁴³ Odredivši L. Szekelya zapovjednikom tih utvrda, kralj nabraja koliko u kojoj mora biti posadnih vojnika. Za Koprivnicu je rečeno: »Im Schloss Koprëiniz gleiche massen ainen phleger, mit sechs geringen pherdten, sambt ainem hausphleger, und zechen Thorschuzen, auch sechs wachtern [...]» To je očito posada koju će L. Szekely držati o svojem trošku u koprivničkom kaštelu, dok će grad i dalje čuvati gradske straže. HS, III, 485—488.

Varaždinu.⁴⁴ Sigurnost Koprivnice bila je briga i Hrvatskog sabora, koji će gotovo na svakom svom zasjedanju donositi odluke o potrebnim javnim radovima.⁴⁵ Ipak sve do 1560. godine u Koprivnici nije počela prava izgradnja novoga tvrđavskog sustava. U početku, pri stvaranju novog plana gradnje koprivničkih utvrda, načinjen je kompromis koji se, s gledišta potrebnih obrambenih kvaliteta nove tvrđave, pokazao vrlo slabim rješenjem. Naime, Koprivnica je bila prilično veliko naselje, oko kojega su već postojali neki nasipi i zaštitne grabe s drvenom palisadnom ogradom. To se htjelo iskoristiti. Na jednom kraju stajao je i omanji kaštel. I on je u prvoj fazi izgradnje nove tvrđave ostavljen na svojem mjestu. Tako je koprivnička tvrđava postala izdužen pravokutnik na čija su tri ugla sagrađena tri nova bastiona, a umjesto četvrtog bastiona ostavljen je stari koprivnički kaštel. Građevinske radove na novoj tvrđavi započeo je Domenico de Lalio, a nastavili su ih također poznati ondašnji graditelji vojnih fortifikacija Joseph Vintana i Franz Marbl (Francesco Marmorio).⁴⁶ Gradnja se godinama otezala. Sve do Sabora u Brucku na Muri, 1578. godine, sistem koprivničkih bastiona i bedema nije bio dovršen, a na tom je Saboru određeno 10.000 forinti da se taj posao što skorije i potpuno dovrši.⁴⁷ Tek će tada koprivnička tvrđava dobiti i svoj četvrti bastion umjesto starog kaštela, koji nije mogao odgovoriti svim zahtjevima artiljerijske tvrđavske obrane. Do godine 1590. podignut je taj četvrti bastion tvrđave, ali se odmah vidjelo da će najveći nedostatak tvrđave biti previše izdužene kurtine (tvrđavski bedemi koji su spajali bastione). Ta slaba točka tvrđavske obrane bit će riješena tek u 17. stoljeću, ne izgradnjom petog bastiona i izmjenom plana osnovne tvrđavske trase (peterokut umjesto četverokuta), već dogradnjom tvrđavskih ravelina.⁴⁸ Ipak, do posljednjeg desetljeća 16. stoljeća u Koprivnici je obavljen golem graditeljski posao. Koprivnička tvrđava, iznikla iz zemlje i blata, sa snažnim bedemima i bastionima, bila je najveća svoje vrste na cijelom prostoru između Drave i Save. Postala je glavni nosilac obrambenih zadataka na otvorenoj ratnoj fronti između Virovitice, Đurđevca i Križevaca, pa preko Drave i Legrada do Nagykanisze.⁴⁹

⁴⁴ »Kaproncha, Sanctum Georgium et Prodawiz castra et loca finitima magni momenti, quae iam sumptibus regiis incepta omnino confici deberent robora autem et auxilia manuarum ad talem fortificationem necessaria a duobus regnorum Dalmacie et Croacie statibus petenda et inpetenda sint.« HSS, II, 416, 437.

⁴⁵ HSS, III, 6, 24, 65, 87, 91, 117, 122, 169, 170, 197.

⁴⁶ M. Kruhek, Tvrđava u Koprivnici, povijesni i tipološki razvoj, n. dj., 24—26, sl. br. 10.

⁴⁷ »Copreiniz ist ain sehr wolgelegener haubt flekhen an der Windischen Gränitzen und meniglichen bewuest man daran gelegen. Wievol nun die Windischen Stände darbei ein starkhe arbeit, doch mit grosser unordnung, verrichten haben lasscn, iedoch so muesste man fleiss fürkheren, damit die unordnung und der Unform emendiert, und die Pasteyer fürderlich aufgericht, darzue dan die Windische Stände mit ihrer Robath bilich das beste thuen sollen, und weil sonderlich ain starkher vorrath von Ziegl und kalch verhanden sollen darauf aniezo ain 10.000 R. verwendet [...]« AS, Stan. arh. kut. 933, Prot. s. 92 i dalje, prijepis teksta zaključaka Sabora u Brucku.

⁴⁸ M. Kruhek, isto, 27, 28, 203, 206.

⁴⁹ Legrad, kao prilično snažnu utvrdu na Muri, grade Zrinski, a susjedna Kanjiža, sagrađena u renesansnoj formi peterokuta, jedna je od najsnažnijih obrambenih tvrđava jugozapadne Ugarske. Laslo Gerö, Festungsbau in Ungarn im XVI—XVIII Jahrhundert, Bulletin, 29/1971., Institut international des chateaux historiques, 23—27; Jolanda Balogh, Italienische Pläne und ungarische Bauten der Spätrenaissance, Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae, T.77, Budapest 1972., 61.

Križevačka nova tvrđava ima vrlo sličan tijek izgradnje, ali je pred graditelje postavljala još mnogo veći problem. Na prilično neprikladnu terenu trebalo je stvoriti novu tvrđavu oko oba dijela grada. Stari kastrum, Križ, spominjan u ispravama od 13. stoljeća, nije se mogao uklopiti u sustav novih utvrda, već je ostao izvan gradskih bedema i s vremenom propao.⁵⁰ Prvi krajiški graditelj koji je razmišljao kako Križevce zaštititi boljim utvrđama i napraviti od tog naselja modernu tvrđavu-grad bio je već spominjani Domenico de Lalio. Popravljanje starih križevačkih utvrda i izgradnja nove tvrđave počinje prema njegovu planu i uputama. Kada je I. Ungnad 1553. sastavio svoj izvještaj o stanju utvrda na Slavonskoj granici, Križevce spominje kao veliko otvoreno gradilište. Pritom naglašava nezadovoljstvo organizacijom rada pa i planom gradnje.⁵¹ Uopće, uz trajan nedostatak novca najveći je problem bio u pronalaganju potrebnog broja radnika. To je razumljivo kad se zna da su istih godina otvorena velika gradilišta u Varaždinu, Koprivnici, Križevcima; popravljaju se stari grad u Đurđevcu; Zrinski utvrđuju svoj Čakovec, grade Legrad; gradi se niz manjih utvrda na Dravi i Muri. Na svakom je gradilištu trebalo mnogo radne snage i mnogo kola za dovoz građevnog materijala, osobito drvene grade. Zbog toga je Hrvatski sabor često morao ponavljati svoje odluke i naredbe pojedinim vlastelinstvima da ispune svoj dio radnih obveza na gradilištima slavonskih utvrda. Tako su se poslovi gradnje godinama otezali, naravno i u Križevcima. Godine 1563. gradnja nove tvrđavske trase još nije dovršena. Vidimo to iz izvještaja jedne za tu priliku posebno sastavljene komisije. Križevačka je tvrđava još u vrlo slabom stanju. Tu je pola nove modernije građene tvrđave, a pola još uvijek starih utvrđenja. Komisija ima mnogo prigovora na plan i kvalitetu izvedenih radova, ali zaključuje da posao treba nastaviti i što prije zatvoriti bar novu bastionsku trasu tvrđavskog sistema.⁵² Zanimljivo je da Sabor u Brucku 1578. Križevce uopće ne spominje. Možda i zbog toga što je sudbina tvrđave u Križevcima bila vrlo neizvjesna. Neki su stratezi i graditelji predlagali njezino napuštanje i tražili novu, pogodniju lokaciju za gradnju posve nove renesansne tvrđave. Takav je projekt postojao. Prema njemu je kod biskupske Dubrave trebalo sagraditi novu tvrđavu, jednaku onoj kakva se gradila u Karlovcu.⁵³ Stav ondašnjih poznatih graditelja bio je sažet u ovakvom zaključku: Budući da je na temelju onoga što je do sada u Križevcima sagrađeno nemoguće sagraditi idealnu

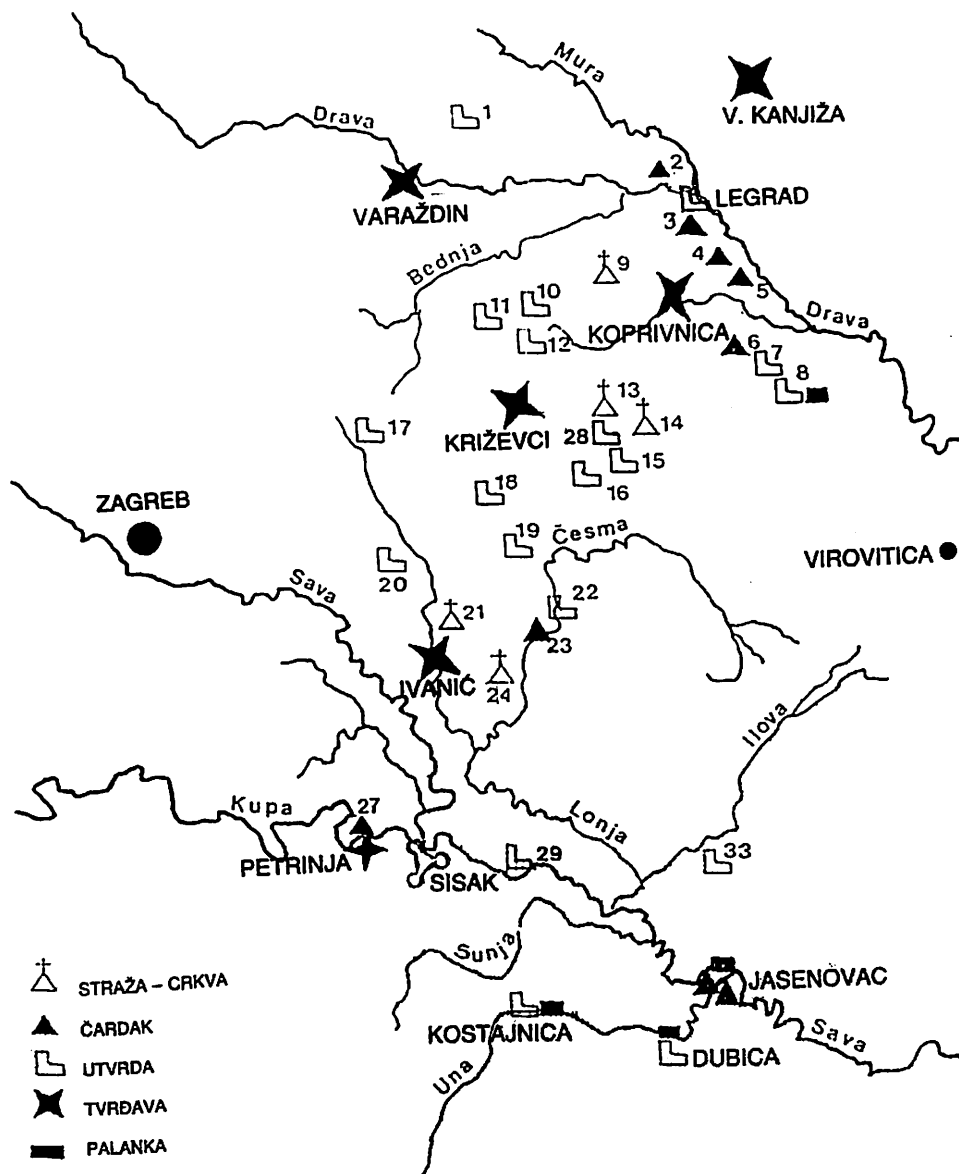
⁵⁰ Križevački kastrum također je bio problem za graditelje nove tvrđave. Tim se pitanjem bavi još uvijek i Ferdinandova komisija 1563. godine, no već je u stvaranju prvoga plana gradnje novih renesansnih utvrda, što ga je napravio Domenico de Lalio 1553. ili godinu dana prije, stari kastrum ostao izvan toga plana gradnje.

⁵¹ »Za Križevce sam na trošak Vašeg Veličanstva našao neke radnike, koji će zajedno s građanima raditi na izgradnji utvrda, a to rade uglavnom zbog toga, što se ti siromašni ljudi, bojeći se bilo gdje drugdje prebivati, ovdje osjećaju sigurnijima, ali tu se radi zapravo kako tko hoće i to ne sličij jednom ozbiljnom gradilištu. Zbog toga nisam niti ja siguran koliko novaca dati za taj posao, te mislim jedino, ako se ova marljivost ne bi nagradila brigom za takva mjesta, desilo bi se to, da bi već mnoga mjesta ostala bez svojih stanovnika [...]« Tako I. Ungnad sudi o prvim graditeljskim naporima izgradnje novih utvrda oko starih Križevaca. HSS, II, 384.

⁵² Izvještaj Komisije iz 1563., Bereitung der Windischen und Kroatischen Gränitzen, navedeni izvor.

⁵³ KA. Windica, Gebeu Beratschlagung Windischen Gränitz über der jungsten Herrn Commisarien einkhombene Relation, lipanj 1580.

UTVRDE SLAVONSKE KRAJINE NA KRAJU 16. STOLJEĆA

1. Čakovec, 2. Dubrava, 3. Đelekovec, 4. Drnje, 5. Sigetec, 6. Novigrad, 7. Prodavić,
8. Đurđevac, 9. Rasinja, 10. Apatovac, 11. Kalnik, 12. Glogovnica, 13. Sv. Petar,
14. Domainkuš, 15. Rovišće, 16. Cirkvena, 17. Bisag, 18. Gradac, 19. Dubrava, 20.
- Božjakovina, 21. Kloštar Ivanić, 22. Čazma, 23. Gofnic, 24. Sv. Križ, 25. Gora, 26.
- Hrastovica, 27. Husarvar

renesansnu fortifikaciju, najbolje je te utvrde prepustiti gradu, a novu ratnu utvrdu graditi na slobodnu prostoru, prema idealnoj shemi i planu koji neće biti uvjetovan postojećim stanjem. Međutim, kako za gradnju nove tvrđave nije bilo dovoljno novca, ostalo se u Križevcima. Najveće zasluge za obnovu i konačni završetak gradnje križevačke tvrđave ima zapovjednik Slavonske granice u Varaždinu Vid Halleg. Njegovim upornim nastojanjem velika su novčana sredstva za pokriće troškova gradnje križevačke tvrđave dali štajerski staleži, a potrebnu radnu snagu susjedna vlastelinstva (pri čemu je bilo presudno angažiranje Hrvatskog sabora), pa je križevačka tvrđava između 1583. i 1590. godine napokon potpuno sagrađena i osposobljena za veće obrambene zadatke⁵⁴. (upravo uoči velikih ratnih operacija u posljednjem desetljeću 16. stoljeća).

Povijest krajiške tvrđave u Ivaniću počinje zapravo već u 14. stoljeću, kada je zagrebački biskup Ladislav de Kobol, u vrijeme nereda i sukoba zbog desetine, na lonjskom otoku sagrađio neku novu utvrdu, »castrum novum«.⁵⁵ Ta je utvrda imala važnu ulogu u građanskom ratu između pristasa kralja Ferdinanda i boraca za krunu kralja Ivana Zapolje. Nakon toga su u njoj granične straže koje plaćaju i kontroliraju kralj i njegovi kapetani. Obnova te stare i izgradnja novih utvrda počinje 1553. godine, o čemu nas ponovo izvještava zapovjednik varaždinskog kastruma i kapetan kraljeve vojske u Slavoniji Ivan Ungnad.⁵⁶

Tvrđava u Ivaniću bila je najmanja u sustavu slavonskih graničnih tvrđava građenih od zemlje, a prema planovima renesansnih nizinskih fortifikacija. Ona nije obuhvaćala naselje. Ostala je isključivo ratna tvrđava za smještaj većega vojnog garnizona i potrebnu ratnu opremu. Naselje pred tvrđavom ostalo je izvan njezinih bedema i bilo je zaštićeno posebnim zemljanim nasipima i palisadnim plotom, poput svake palanke na ugroženu području.⁵⁷ Budući da ni ta tvrđava nije bila do kraja sagrađena sve do 1578. godine, Sabor u Brucku, ocijenivši da je njezin strateški položaj izuzetno važan, određuje za dovršetak njezine gradnje čak 20.000 forinti.⁵⁸ Njena daljna sudbina bila je slična onoj u Križevcima. Plan gradnje nove tvrđave (jednake karlovačkoj tvrđavi) u Dubravi, značio bi napuštanje postojećih ratnih utvrda u Ivaniću. Budući da do gradnje te tvrđave nije došlo, prišlo se obnovi već zapuštenih utvrda u Ivaniću i konačnom završetku svih građevinskih radova. Veliko zalaganje V. Hallega, radna snaga hrvatskih kmetova i štajerska novčana sredstva konačno su i na ovom gradilištu, na samom kraju 16. stoljeća, poslove doveli do kraja. Podignuta su sva četiri bastiona, popravljeni tvrđavski bedemi a unutar tvrđave sagrađeni su drveni objekti potrebni vojnoj posadi i zapovjedništvu ivanićgradske kapetanije.⁵⁹

⁵⁴ KA, IOKR, 1583, Mart, 5 Izvještaj V. Hallega iz Križevaca, Windica (acta) 1588., October, 27.

⁵⁵ M. Kruhek, Ivanić-grad, Prošlost i baština, Ivanić-grad 1978., 46, bilj. 117.

⁵⁶ HSS, II, 382—383.

⁵⁷ M. Kruhek, isto.

⁵⁸ Prijepis zaključaka Sabora u Brucku, AS, Stan. arh. kut. 933, Prot. 92.

⁵⁹ KA, Windica, 1597., May, 26, Varasdin; Windica, 1598., August, 3, Varasdin.

OSTALE UTVRDE NA SLAVONSKOJ GRANICI

Treba izložiti bar najosnovnije podatke i o ostalim građevinski manje vrijednim, ali strateški vrlo važnim utvrdama između Drave i Save. Varaždin, Koprivnica, Križevci, Ivanić-grad i Sisak stožeri su obrane Slavonske granice, ali su i neke druge utvrde imale svoju obrambenu ulogu ili bar važan zadatak održavanja međusobnih veza i straža na mogućim pravcima kretanja neprijateljskih snaga.

Na Dravi, kao prva predstraža pred turskom posadom u Virovitici, stajao je stari »Wasserburg«, đurđevački stari grad. Strateški položaj i građevna vrijednost te utvrde bili su vrlo važni.⁶⁰ Krajiški zapovjednici, kapetan L. Szekeley i osobito S. Herberstein zauzimaju se za popravak i obnovu njezinih zidina.⁶¹ To je, naime, snažna zidana utvrda, smještena usred nizinskoga, močvarnog i plavljenju podložna terena. Planovi izgradnje nizinske tvrđave kod Prodavića i napuštanje đurđevačkog staroga grada i tu su propali zbog nedostatka novca, pa je do posljednjeg desetljeća 16. stoljeća stari đurđevački grad bio neprestano popravljani i napokon temeljito obnovljen i utvrđen.⁶²

Između Koprivnice i Varaždina, a između Drave i Mure, stajao je još jedan feudalni grad, stari grad u Čakovcu. U najkritičnijim ratnim vremenima gospodari su mu bili knezovi Zrinski. Oni će stari dvor opasati novim nizinskim utvrdama, bedemima i bastionima renesansnog tipa. Ta tipološka varijanta feudalnog Wasserburga i renesansnih fortifikacija sagrađenih u stilu ranotalijanske graditeljske škole učinila je Čakovec vrlo zanimljivim graditeljskim ostvarenjem, ali i vrlo važnom obrambenom utvrdom.⁶³ Čakovec je, istina, upravo kao i sisački kaštel, bio u privatnom posjedu knezova Zrinskih, ali se s njegovom obrambenom snagom računalo u svim planovima krajiške granične obrane.

U prvom popisu ostalih, manje važnih i vrijednih utvrda, 1563. godine, Ferdinandova je komisija spomenula i ove, počevši od Save prema sjeveru: Hrastilnicu na Savi, Kloštar ili Stari Ivanić, Sv. Križ, Gofnic (kula stražarnica ispod Čazme), Topolovac, Cirkvenu, Sv. Domainkuš (toranj crkve sv. Dominika preuređen za graničnu stražu), Prodavić i na kraju biskupsku Dubravu kao novi građevinski projekti.⁶⁴ Na samoj Dravi stajao je Legrad, a između Legrada i Koprivnice još tri straže, manje drvene utvrde: Đelekovec, Drnje i Sigetec. Istočno od Križevaca, uz spomenutu crkvu sv. Dominika, straže su držane i u zapuštenoj crkvi sv. Petra.⁶⁵

⁶⁰ M. Kruhek, Stari đurđevački grad, n. dj., 85.

⁶¹ Isto, 88—98.

⁶² Konačan izgled utvrđena đurđevačkog grada pokazuju crteži načinjeni potkraj 16. stoljeća, sačuvani u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci; Ced. 8609 i 8607. M. Kruhek, isto, 91.

⁶³ Utvrđeno stanje čakovečkog dvora Zrinskih s kraja 16. stoljeća daje nam jedan plan iz nešto kasnijeg vremena. Generallandesarchiv, Karlsruhe, Abriss von Czakturm, Wasser-schloss mit Befestigunganlagen im Grundris, Hfk. Bd. XII, fol. 33. Dobru sliku daje nam i crtež Čakovca J. Ledentua, prikazan u Rkp. 8622 u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci. Stanje tih utvrda otkrila su novija arheološka istraživanja. J. Vidović, Najnovija arheološka istraživanja u Starom gradu u Čakovcu, *Muzejski vjesnik*, 10, Varaždin 1987.; Željko Tomičić, Čakovec — stari grad, *Arheološki pregled*, 10, Beograd 1966.

⁶⁴ Bereütung der Windischen und Crobatischen Gränitzen, AS, Stan. arh. f. 132.

⁶⁵ Isti izvor, te izvještaji V. Hallega iz god. 1588., Windica, October, 26, 27.

Sve te utvrde zajedno, velike i male, važna graditeljska ostvarenja ondašnjega fortifikacijskoga graditeljstva, ali i manje kule, kašteli i drveni čardaci, povezani u jednom obrambenom sustavu organizirane žive vojne sile, postale su čvrsta obrambena fronta koju neprijateljske snage nisu više pokušavale ni prelaziti, a još manje osvajati. Iznenadnih prodora duboko u pozadinu branitelja više nije bilo kao prije, u vrijeme gradnje i stvaranja obrambenog sustava. Taj sustav graničnih utvrda odigrao je presudnu ulogu u ratovima posljednjeg desetljeća 16. stoljeća. Ono što je Karlovac značio za obranu još slobodne Hrvatske na južnoj fronti, to su na Dravi bili Varaždin i Koprivnica. Sisački je kaštel bio takav neosvojiv obrambeni klin na Savi. U turskom planu konačnog osvajanja još slobodnih dijelova Hrvatske cilj je bio probiti graničnu obranu na njezinu najslabijem dijelu. Hasan paša je računao da bi to mogla biti granična fronta oko Siska. Pokušavao je najprije osvojiti najjaču utvrdu toga dijela kupske granice, sisački kaštel, a kada mu to u dva navrata nije uspjelo, lukavo se domislio pa je, da bi lakše ostvario svoj plan, sagradio na Kupi 1592. godine svoju, tursku utvrdu, petrinjsku tvrđavu, iz koje se i oko koje kasnije razvio današnji grad Petrinja.⁶⁶ Na sreću kršćanskih branitelja i Hrvatske, sisački je kaštel izdržao najjače nalete turskih vojski, a pobjeda, izvojevana baš pod zidinama sisačkog kaštela 1593., označuje i prekretnicu u stogodišnjem ratu Hrvatske za očuvanje njezine povijesne opstojnosti.

STVARANJE SUSTAVA VOJNE SILE I VLASTI NA GRANIČNOM PODRUČJU IZMEĐU DRAVE I SAVE U TIJEKU 16. STOLJEĆA

Budući da granična utvrda sama po sebi nije bila aktivan čimbenik obrane, bez obzira na njezine graditeljske kvalitete i složene fortifikacijske sadržaje, govoreći o funkcioniranju i efikasnosti obrambenog sustava na slavonskom graničnom području moramo zapravo govoriti o sustavu obrane koju su činili utvrda i vojnik, gradske zidine i bastioni zajedno sa složenijim, živim ratnim organizmom, vojskom. Da bi pak vojne posade, zaštićene utvrđama, mogle ispunjavati različite obrambene zadatke, trebalo je riješiti niz pitanja o kojima je ovisila njihova obrambena spremnost. Rješavanje tih pitanja bilo je također dugotrajan proces. Turska agresija, neprekidni napadi na pogranične feudane utvrde i posjede, već nakon pada Beograda (1521.) i poraza na Mohačkom polju (1526.) prisiljavaju plemstvo da iskoristi svoje vojne snage za obranu svojih interesa ali i obranu hrvatske feudalne države. Njihove snage imao je ujedinjivati i koordinirati Hrvatski sabor. Često je bilo teško postići slogu i suglasnost slavonskoga i hrvatskog plemstva, osobito kada su bili ugroženi nečiji osobni interesi. Posebno je bila tragična situacija kada slije izbora dvaju kraljeva, habsburškog nadvojvode Ferdinanda i erdeljskog nadvojvode Ivana Zapolje, kada se među plemstvom Slavonije vodilo pravi rat. Sabor ipak pokušava izmiriti podijeljeno plemstvo, osobito na zasjedanjima u Križevcima u tijeku 1537. godine. Plemstvo je, osobito na tim saborskim sjednicama, poduzimalo sve da bi obranu zemlje na organiziralo. Još u vrijeme rata, kada »vrhovni kapetan njegova što bolje veličanstva«⁶⁶ Ludovik Pekry vodi svoje čete protiv pristaša drugoga kralja,

⁶⁶ *Rudolf Horvat*, *Borba Hrvata s Turcima za Petrinju*, Petrinja 1903., 19—23.

vojnim snagama bilo je među najvažnijima, ali ga nije bilo lako riješiti. Sva težina problema osjetila se najviše u pokrenutoj protuturskoj ofenzivi godine 1537. Kralj Ferdinand imenovao je generala Ivana Katzianera vrhovnim zapovjednikom svih kršćanskih vojnih snaga »kraljevstva našega slavonskoga«⁷⁹ i zatražio od slavonskog plemstva pomoć i suradnju. Katzianer je shvatio da je tim imenovanjem dobio vrhovnu vlast i pravo zapovijedanja svim kršćanskim četama u Slavoniji, dok je Hrvatski sabor i tom prilikom htio posebno naglasiti svoja neporeciva prava odlučivanja o svim pitanjima vođenja rata na tlu Hrvatskoga Kraljevstva, pa je za zapovijedanje nad četama Kraljevstva izabrao svojega posebnog kapetana. Katzianer protestira protiv takve odluke Sabora, uvjeravajući hrvatsko plemstvo da je pravo kralja imenovati i bana i vrhovnog zapovjednika vojske, a Sabor može imenovati tek nekakvog »privatnog« kapetana koji bi bio na čelu vojske Hrvatskoga Kraljevstva.⁸⁰ Hrvatski sabor ponovo razmatra to pitanje i na zasjedanju 15. travnja u Križevcima prihvaća Katzianera kao vrhovnog zapovjednika vojske koju će on povesti u rat protiv Turaka u Slavoniji, ali istodobno ipak izabire nekoliko osoba (jer u taj čas Hrvatska nije imala bana) koje će u ime Kraljevstva u svim vojnim pitanjima surađivati s njim u vrijeme toga ratnog pohoda. Na istoj sjednici Sabora plemstvo donosi odluku o dizanju narodnog ustanka, o razrezivanju ratnog poreza, o osiguranju potrebnog živeža za vojsku.⁸¹ Sukob zbog vojnih ovlasti nad vojskom koja je krenula u ratni pohod na turske čete utvrđene po slavonskim utvrdama imao je udjela i u potpunom neuspjehu i porazu Katzianera kod Gorjana.⁸²

Nakon toga kralj Ferdinand imenuje kapetanom svoje kraljevske vojske u Slavoniji Nikolu Jurišića,⁸³ a potom i dva bana Kraljevine Hrvatske: Tomu Nadasdyja i Petra Keglevića.⁸⁴ Osjećajući kraljeve namjere da u Hrvatskoj stvori jedinstvenu instituciju zapovijedanja vojnim snagama, Hrvatski sabor uvijek iznova naglašava pravo Hrvatske Kraljevine da na njezinu teritoriju vrhovnim zapovjednikom hrvatske vojske bude samo hrvatski ban. Zato na saborskom zasjedanju u Križevcima, 6. siječnja 1538. godine, Sabor uopće ne spominje kapetana Njegova veličanstva kralja, već ponovo donosi svoju odluku, dakle ponavlja zakon Kraljevine, da pravo pozivanja u vojsku pripada Hrvatskom saboru, a pravo vođenja te vojske hrvatskom banu ili njegovu zamjeniku, kapetanu Kraljevine. Sabor jednostavno određuje da će hrvatske čete voditi »kapetan Kraljevine«, i to tamo »kamo zapovjede gospoda banovi.«⁸⁵

⁷⁹ HSS, II, 20.

⁸⁰ Katzianer je uvrijeđen stavom Hrvatskog sabora, jer smatra da je njega poslao kralj u Slavoniju »kao branitelja, a ne razbojnika ili otimača«, međutim, hrvatsko je plemstvo njegovu imenovanje i njega, kao vrhovnog zapovjednika vojske koja bi imala osloboditi Slavoniju od Turaka, osjećalo kao stranca i uljeza što uzurpira stara prava hrvatskoga bana. HSS, II, 27—29.

⁸¹ HSS, II, 31—33.

⁸² I. Mažuran, isto, 32—33.

⁸³ HSS, II, 28, 59, 60.

⁸⁴ Kralj Ferdinand najprije pregovara s Ludovikom Pekryjem o banskoj službi, a potom ipak imenuje dva bana, T. Nadasdyja i P. Keglevića. HSS, II, 63, 100—101, 102.

⁸⁵ »Conclusum insuper est, ut universi domini, nobiles ac regnicolae continuo parati se in bellum teneant [...] armati insurgere et penes capitaneum regni illo, quo opus fuerit et quo domini bani iusserint, sine mora proficisci debeant et teneantur.« HSS, 140.

institucija kapetana kraljevskih vojnih snaga, koje nisu bile pod zapovjedništvom hrvatskoga bana i Sabora, postoji već dvadesetih godina 16. stoljeća, kada Ferdinand, još kao nadvojvoda, pomaže u obrani ugroženih feudalnih utvrda (Novi na Uni, Bihać, Sokolac, Senj, Otočac).⁷⁰ Ban Ivan Karlović Krbavski obraća se u svojim pismima za pomoć najprije Nikoli Salmu, a poslije Bernardinu Ričanu kao vrhovnim zapovjednicima ili glavnim kapetanima vojske prejasnog vojvode Ferdinanda.⁷¹ Za opskrbu te vojske habsburškog nadvojvode, a poslije kralja Ferdinanda, brinu se njegovi službenici, ratni blagajnik («Veldzahlmeister») Herman Grünhofer i skrbnik za prehranu («profandtmeister») Nikola Wechsler, a poslije njega Georg Lindegg.⁷² U Slavoniji Ferdinandove kraljevske čete najprije ratuju za vlast i hrvatsku krunu pod zapovjedništvom Dietricha Harttycha,⁷³ potom Ludovika Pekryja,⁷⁴ da bi kralj Ferdinand nakon smirivanja građanskog rata u Slavoniji, u travnju 1530. godine, kapetanom pomoćnih kraljevskih četa, Ivana Katzianera.⁷⁵ Katzianer je u poslovima zajedničke obrane slabo surađivao s hrvatskim banom, zbog čega se ban Ivan Karlović često žalio na njegovo ponašanje.⁷⁶ Međutim, I. Katzianer uz svoje vojne ovlasti želi u Hrvatskoj odigrati ulogu i kraljevog poslanika, pokušavajući okupiti plemstvo Slavonije na dogovor o obrambenim zadacima zemlje, bez suglasnosti hrvatskoga bana, što nije bila ni njegova dužnost ni pravo. Dok ban npr. predlaže takav sastanak u Samoboru, Katzianer dogovara sastanak u Brežicama, a na kraju ni sam ne dolazi u Brežice. Zbog toga i ban i plemstvo benim stvarima zemlje, ili će oni dalje rješavati probleme obrane bez njega neslaganja kapetanom svoje vojske postavio Ludovika Pekryja, koji se kao «capitaneus generalis regie maiestatis» («vrhovni kapetan kraljevskog veličanstva») potpisuje već u jednom pismu od 30. listopada 1530.⁷⁸ Vidimo, ručju slavonske granične obrane već od početka bilo prvo i najvažnije pitanje. Dvije vojske, vojna sila Kraljevine Hrvatske pod zapovjedništvom hrvatskoga bana ili njegova zamjenika kapetana Kraljevine i pomoćne čete koje u Hrvatsku dolaze kao plaćena ili zemaljska vojska iz Štajerske, Kranjske, Koruške, njemačkih zemalja, pa čak i iz Španjolske, pod zapovjedništvom kapetana kraljevske vojske, imaju različita vojna zapovjedništva, koja međusobno ne surađuju kao što bi ratne prilike zahtijevale. Sklopljeno primirje s kraljem Ivanom Zapoljom i Turcima omogućilo je kralju Ferdinandu nekoliko mirnijih godina u kojima je pokušavao riješiti mnoga dotad neriješena pitanja obrane i rata u Slavoniji. Pitanje zapovijedanja obrambenim

⁷⁰ MHH, 31, 290.

⁷¹ Isto, 198, 290.

⁷² Isto, 310, 338.

⁷³ HSS, I, 136.

⁷⁴ HSS, I, 164.

⁷⁵ HSS, I, 228.

⁷⁶ HSS, I, 236—237.

⁷⁷ HSS, I, 256, 257.

⁷⁸ HSS, I, 265—266.

vojnim snagama bilo je među najvažnijima, ali ga nije bilo lako riješiti. Sva težina problema osjetila se najviše u pokrenutoj protuturskoj ofenzivi godine 1537. Kralj Ferdinand imenovao je generala Ivana Katzianera vrhovnim zapovjednikom svih kršćanskih vojnih snaga »kraljevstva našega slavonskoga«⁷⁹ i zatražio od slavonskog plemstva pomoć i suradnju. Katzianer je shvatio da je tim imenovanjem dobio vrhovnu vlast i pravo zapovijedanja svim kršćanskim četama u Slavoniji, dok je Hrvatski sabor i tom prilikom htio posebno naglasiti svoja neporeciva prava odlučivanja o svim pitanjima vođenja rata na tlu Hrvatskoga Kraljevstva, pa je za zapovijedanje nad četama Kraljevstva izabrao svojega posebnog kapetana. Katzianer protestira protiv takve odluke Sabora, uvjeravajući hrvatsko plemstvo da je pravo kralja imenovati i bana i vrhovnog zapovjednika vojske, a Sabor može imenovati tek nekakvog »privatnog« kapetana koji bi bio na čelu vojske Hrvatskoga Kraljevstva.⁸⁰ Hrvatski sabor ponovo razmatra to pitanje i na zasjedanju 15. travnja u Križevcima prihvaća Katzianera kao vrhovnog zapovjednika vojske koju će on povesti u rat protiv Turaka u Slavoniji, ali istodobno ipak izabire nekoliko osoba (jer u taj čas Hrvatska nije imala bana) koje će u ime Kraljevstva u svim vojnim pitanjima surađivati s njim u vrijeme toga ratnog pohoda. Na istoj sjednici Sabora plemstvo donosi odluku o dizanju narodnog ustanka, o razrezivanju ratnog poreza, o osiguranju potrebnog živeža za vojsku.⁸¹ Sukob zbog vojnih ovlasti nad vojskom koja je krenula u ratni pohod na turske čete utvrđene po slavonskim utvrdama imao je udjela i u potpunom neuspjehu i porazu Katzianera kod Gorjana.⁸²

Nakon toga kralj Ferdinand imenuje kapetanom svoje kraljevske vojske u Slavoniji Nikolu Jurišića,⁸³ a potom i dva bana Kraljevine Hrvatske: Tomu Nadasdyja i Petra Keglevića.⁸⁴ Osjećajući kraljeve namjere da u Hrvatskoj stvori jedinstvenu instituciju zapovijedanja vojnim snagama, Hrvatski sabor uvijek iznova naglašava pravo Hrvatske Kraljevine da na njezinu teritoriju vrhovnim zapovjednikom hrvatske vojske bude samo hrvatski ban. Zato na saborskom zasjedanju u Križevcima, 6. siječnja 1538. godine, Sabor uopće ne spominje kapetana Njegova veličanstva kralja, već ponovo donosi svoju odluku, dakle ponavlja zakon Kraljevine, da pravo pozivanja u vojsku pripada Hrvatskom saboru, a pravo vođenja te vojske hrvatskom banu ili njegovu zamjeniku, kapetanu Kraljevine. Sabor jednostavno određuje da će hrvatske čete voditi »kapetan Kraljevine«, i to tamo »kamo zapovjede gospoda banovi«.⁸⁵

⁷⁹ HSS, II, 20.

⁸⁰ Katzianer je uvrijeđen stavom Hrvatskog sabora, jer smatra da je njega poslao kralj u Slavoniju »kao branitelja, a ne razbojnika ili otimača«, međutim, hrvatsko je plemstvo njegovo imenovanje i njega, kao vrhovnog zapovjednika vojske koja bi imala osloboditi Slavoniju od Turaka, osjećalo kao stranca i uljeza što uzurpira stara prava hrvatskoga bana. HSS, II, 27—29.

⁸¹ HSS, II, 31—33.

⁸² I. Mažuran, isto, 32—33.

⁸³ HSS, II, 28, 59, 60.

⁸⁴ Kralj Ferdinand najprije pregovara s Ludovikom Pekryjem o banskoj službi, a potom ipak imenuje dva bana, T. Nadasdyja i P. Keglevića. HSS, II, 63, 100—101, 102.

⁸⁵ »Conclusum insuper est, ut universi domini, nobiles ac regnicolae continuo parati se in bellum teneant [...] armati insurgere et penes capitaneum regni illo, quo opus fuerit et quo domini bani iusserint, sine mora proficisci debeant et teneantur.« HSS, 140.

Godine 1540. kralj je vrhovnim zapovjednikom svih svojih snaga u Hrvatskoj imenovao Ivana Ungnada. U instrukciji kojom ga upućuje u obavljanje te službe kralj govori i o načinu djelovanja nekih novih službi: službe ratnog blagajnika i službe vrhovnog skrbnika za vojsku na graničnom području.⁸⁶ Ungnad je zapravo imao započeti uvođenje novog vojnog sustava obrambenih snaga na slavonskom dijelu obrambene granice.⁸⁷ Na tom je području već tada bio ustaljen broj vojnika razmještenih po graničnim utverdama. Tu vojku plaća kralj, ali nije ni brojem dovoljna ni opremljena oružjem i potrebnim ratnim rezervama. Nije riješeno ni pitanje vojnog zapovjedništva ni djelokruga njegova djelovanja.⁸⁸ Počinje dakle izgradnja novih vojnih struktura koje će voditi, organizirati i nadzirati pojedine poslove na fronti i u pozadini: Nikola Zrinski, sposoban vojskovođa i čovjek snažna karaktera, između zbog toga I. Ungnad dao ostavku na svojoj službi kraljevskog kapetana.⁸⁹ Čini nam se da je kralj, u želji da stvori što neposredniju kontrolu nad vojnom snagom u Hrvatskoj, a ne mogavši zaniijekati Hrvatskom saboru i banu prava zapovijedanja hrvatskim vojnim snagama, počeo taj prostor vlasti osvajati drugim putem. On sve više vlasti u vođenju ratnih poslova povjerava zapovjednicima pojedinih utvrda na Slavonskoj granici. Te se utvrde obnavljaju i Koruške, a njihove su vojne posade pod skrbništvom i uzdržavaju se na trošak imenuje svoje tvrđavske kapetane. Godine 1554. imenuje kapetanom u Koprivnici, Đurđevcu i Prodaviću Luku Szekelyja.⁹⁰ Određuje da u ratnoj službi ratnog opskrbnika, ekonoma (Profandtmeistera), vojnog pisara (Musterschreibera) i ratnog blagajnika (Zahlmeistera). Njihovi poslovi i službe i službenike kapetani posebnim kraljevskim instrukcijama. Sve ostale odrediti sami.⁹¹ Hrvatski je sabor bio prisiljen prihvaćati »sve novotarije«, sebno vojnu vlast koju u ime Sabora i Kraljevine Hrvatske ima pravo i dužnost obavljati hrvatski ban. Godine 1558., na Saboru održanom u tvrdom

⁸⁶ »[...] zu unserm obristen veldhauptman unser fünf Niderösterreichischen, Windischen und Crabatischen lande bestellt und fürgenommen haben [...]« HSS, II, 285—286.

⁸⁷ Djelo i osobu I. Ungnada dobro je ocijenila M. Ilijanić, obradujući povijest obnove varaždinskih utvrda. M. Ilijanić, Prilog istraživanju renesansne pregradnje, n. dj., 37.

⁸⁸ Prema jednom popisu iz 1554. godine na Slavonskoj je granici u utverdama, u Varaždinu, Koprivnici, Ludbregu, Rasinji, Đurđevcu, Križevcima, Ivanić-Kloštru, Ivaniću, pješaka koji su obavljali službu straža ili kao pokretna vojska pomagali u pojedinim utverdama. HS, III, 475—477.

⁸⁹ Kralj Ferdinand imenovao je banom Nikolu Zrinskoga 24. prosinca 1542. godine. HSS, II, 307—308. Kralj traži suradnju između bana i I. Ungnada kojega uvijek zove samo »vrhovnim kapetanom naših snaga (vojnih) na području Hrvatske i Slavonije«. HSS, II, 381. Ungnad se pak često tuži na bana Nikolu Zrinskoga da hrvatskom vojskom stalno zapovijeda, a da ga o tome čak i ne obavještava. HSS, II, 391. Na kraju Ungnad mora zatražiti od kralja da naredi banu sazivanje Hrvatskoga sabora na kojemu bi trebalo donijeti važne odluke za izgradnju graničnih utvrda. HSS, II, 394, 396.

⁹⁰ HS, III, 485—488.

⁹¹ SHKR, III, 420—421.

gradu Steničnjaku, 17. srpnja, Sabor hrvatskih staleža dao je kralju Ferdinandu ponovo na znanje da ne prihvaća jednostrane prijedloge, pa ni njegove zahtjeve koji bi promijenili ukupnu strategiju obrane u Hrvatskoj. Sabor je tada potpuno odbacio strateški plan kapetana Ivana Lenkovića, što ga je on u ime kralja iznio pred hrvatsko plemstvo. Sabor odbacuje plan obrane samo velikih, glavnih utvrda, a napuštanja obrane manjih utvrda, dakle gotovo svih starih utvrda koje su bile još pod kontrolom hrvatskog plemstva, osobito u južnim krajevima Hrvatske. Zaključuje da treba braniti svaku, i najmanju utvrdu, jer njihovo napuštanje znači i napuštanje obrane tih dijelova hrvatskog teritorija.⁹² Kralju bi takva strategija donijela neke uštede u novcu, ali i veću kontrolu nad vojnom silom u Hrvatskoj. Uz to Sabor donosi i niz vrlo korisnih odluka od kojih će poneke usvojiti i posebna Ferdinandova komisija poslana na pogranična područja Slavonije i Hrvatske 1563. godine. Ta je Ferdinandova komisija dobro uočila mnoge nedostatke u organizaciji obrambenih snaga na Granici i dala svoje prijedloge za njihovo uklanjanje. Prema tim prijedlozima na svakom bi graničnom području, uz tvrđavske posade, na hrvatskom i slavonskom dijelu granične obrane trebalo držati pokretnu vojnu silu od 200 dobrih konjanika; potrebna je reorganizacija obrambene fronte Slavonske granice, koja nije dovoljno međusobno povezana; dok se grade velike utvrde, što će dugo trajati, odmah valja izgraditi novi sustav graničnih straža (ono što je Hrvatski sabor predložio i počeo ostvarivati u južnim krajevima Hrvatske, dakle niz čardaka-stražarnica i palanki) koje bi povezale graničnu frontu u neprekinutu liniju obrane. Ne funkcionira dobro ni međusobna veza. Treba reorganizirati službu pošte, dojavnih službi i špijunaže, koja mora uspostaviti kontrolu što većeg područja, okupiranog i pod neprijateljskom vlašću. Ta je služba i do sada djelovala, ali joj je nedostajalo novca, i nije imala prave unutarnje organizacije. Komisija se bavila i problemom jedinstvenog zapovjedništva nad svim obrambenim snagama u Hrvatskoj, ali i pitanjem vojnih ovlasti zapovjednika svake oblasti posebno na Hrvatskoj odnosno Slavonskoj granici. Svaka oblast mora imati svojeg neposrednog vojnog zapovjednika, a on svoj ratni ustroj: svojeg zamjenika, ratnog savjetnika, vrhovnog ratnog skrbnika, liječnika (ranarnika), tamničara i potreban broj osobne posluge. Pod njegovim neposrednim zapovjedništvom treba da bude četa od 100 konjanika i 200 pješaka, a njegovu osobnu ratnu pratnju da čini posebna četa od 50 strijelaca u oklopima. Na svakom graničnom području moraju biti u pozadini pričuvna skladišta za hranu i ratnu opremu, da bi se iz njih opskrbljivale vojne posade po utvrdama na graničnoj fronti. Na Slavonskoj granici to može biti grad Varaždin. U njemu bi bili glavna oružana, skladišta ratne opreme i živeža, radionice za popravak oružja, ali i jači garnizon pričuvne vojne sile. Na samoj fronti spremišta se živeža i ratne opreme mogu smjestiti u jačim utvrdama, u Koprivnici, Križevcima i Ivaniću.⁹³ Razdoblje do Sabora u Brucku 1578. godine obilježeno je izgradnjom sve složenijeg i čvršćeg vojnog obrambenog sustava. Već je na Bečkoj konferenciji, na kojoj sudjeluju staleži nutarnjo-austrijskih pokrajina i njemačkih zemalja, utvrđena čitava organizacijska shema djelovanja obrambenih struktura i na Hrvatskoj i na Slavonskoj granici. Sve su veće utvrde Slavonske granice stavljene pod zapovjedništvo

⁹² HSS, III, 21—26.

⁹³ Bereütung der Windischen und Crabatischen Gränitzen [...]; već navedeni izvor od 7. listopada 1563. AS, Stan. arh. f. 132.

tvrdavskih kapetana, osim neriješenog slučaja kaštela u Sisku, koji zagrebački kaptol ni po koju cijenu nije želio prepustiti vlasti krajiških zapovjednika, a Hrvatski sabor i ban smatraju tu utvrdu sve više sastavnim dijelom nove granične fronte na Kupu. Stvorena su tako tvrdavska vojna zapovjedništva, kapetanije, pod čiju će nadležnost biti stavljene vojne posade i straže susjednih manjih utvrđenja. Sve kapetanije i njihovi zapovjednici bit će podređeni vrhovnom zapovjedniku slavonske granične fronte čije će sjedište biti u Varaždinu. Tako će napokon Slavonska granica biti oformljena kao vojna vlast na pograničnom teritoriju Hrvatske, kao Slavonska vojna krajina.

Pod zapovjedništvom ivanićgradskog kapetana bile bi ove utvrde i njihove vojne posade: Ivanić-Trg, Ivanić-Kloštar, Lupoglav, Božjakovina, Gofnic i Sv. Križ.

Pod zapovjedništvom kapetana u Križevcima bile bi ove utvrde i straže: Barbarac, Gradac, Sv. Petar, Cirkvena, Sv. Juraj, Glogovnica, Apatovac, Topolovac, Sv. Ivan (Žabno) i Trem.

Pod zapovjedništvom kapetana u Koprivnici bilo bi ovih pet susjednih utvrda: Đurđevac, Prođavić, Drnje, Novigrad i Đelekovec.

Varaždin je određen za »metropolu« Slavonske krajine, i u njemu će biti sjedište glavnog zapovjedništva. Pod njegovim neposrednim zapovjedništvom bilo bi također nekoliko susjednih utvrda: Remetinec (kod Novog Marofa), Ludbreg, Toplice i Rasinja.

Zagreb bi imao biti drugo pozadinsko uporište Granice. Iako je orijentiran prije svega na vlastitu obranu, pod njegovo neposredno zapovjedništvo potpalo bi također nekoliko okolnih utvrda i njihovih posada: Bisag, Novi-grad na Savi, Hrastilnica, Rakovac, Lovrečina, Čejnova i Hum.

Prema tom popisu na graničnoj fronti Slavonske vojne krajine bilo je 37 većih i manjih utvrda i čardaka, a u njima veće i manje vojne posade ili straže. Ukupna vojna sila slavonske obrambene fronte, raspoređena po utvdama i pod slobodnim zapovjedništvom vrhovnog zapovjednika Krajine, tada generala Vida Hallea, brojala je 834 konjanika i 2224 pješaka. U ratnom stožeru vrhovnog zapovjednika imaju biti ove vojne službe: ratni savjetnik vrhovnoga vojnog zapovjednika (Kriegsrath), vrhovni skrbnik i voditelj središnjeg spremišta živeža, koji se brine za prehranu vojnih posada na toj fronti (Proviantmeister), vojni pisar, službenik koji je imao sastavljati popise, obavljati smotru vojnih posada i isplaćivati plaće popisanim vojnim osobama (Musterschreiber), stožerni liječnik ili ranarnik (Wundarzt, Veldscherer), stožerni tamničar koji se imao brinuti o ratnim zarobljenicima ili kažnjenicima u zatvoru (Profosen, Stockmeister), zatim uhode ili špijuni, obvezani da prikupljaju vijesti o kretanju neprijatelja i njegovim namjerama, osobno ili putem svojih ljudi u dubini neprijateljskog teritorija (Khundschaften, geheime Khundschaften), glavni stožerni oružnik, koji se ima brinuti o glavnom spremištu oružja i druge ratne opreme, te o opskrbi vojske oružjem i municijom (Zeugwart), i na kraju određen broj konjanika koji su imali održavati poštansku vezu između Varaždina, Ljubljane i dalje sve do Graza i Beča, dakle svojevrsni ratni poštari.⁹⁴

⁹⁴ Wiener Verhältnisse, AS. Stan. arh. f. 101, kut. 171. Taj je spis objavljen i u SHKR, I, 41—44, ali s manjim razlikama koje mijenjaju vezu nekih manjih utvrda s utvdama kapetanijskog zapovjedništva.

Prije Sabora u Brucku na Muri dogodile su se još neke vrlo važne političke promjene koje će bitno promijeniti dotadašnje funkcioniranje sustava zapovjedništva nad vojnim snagama u Hrvatskoj. Poslanici Štajerske, Kranjske i Koruške zauzimali su se već na savjetovanju u Beču da vrhovno vodstvo u obrambenom ratu u Hrvatskoj preuzme nadvojvoda Karlo, a u Ugarskoj nadvojvoda Ernest. Kralj Rudolf bio je voljan skinuti sa sebe taj teret obveza i odgovornosti, ali ih nije mogao prenijeti na nadvojvodu bez privole Hrvatskog, odnosno Ugarskoga državnog sabora. Svoju je namjeru izložio pred zajedničkim Ugarsko-hrvatskim saborom, koji je sazvaio u Požunu 1. veljače 1578. godine. Posredstvom svojih poslanika zatražio je da plemstvo Ugarske i Hrvatske prihvati nadvojvodu Ernesta i nadvojvodu Karla za vrhovne vojne zapovjednike na pograničnom području Ugarske, odnosno Hrvatske i Slavonije, i da im iskaže svoju poslušnost u svim pitanjima organizacije obrane i vođenja rata.⁹⁵ Tom je odlukom prenio na nadvojvodu Karla svoja kraljevska prava zapovijedanja vojnom silom i u Kraljevini Hrvatskoj. Habsburški nadvojvoda, član vladarske kuće, može bolje odigrati ulogu vrhovnoga vojnog zapovjednika od dotadašnjih kraljevskih kapetana. To je praktično značilo da se u poslovima vojne discipline, plaćanja vojske, zapovijedanja u ratnim operacijama, podizanja vojske na ustanak, zahtjeva za potrebnim javnim radovima i u svim ostalim poslovima vođenja vojske i rata nadvojvodi mora pokoravati i hrvatski ban. Ipak u praktičnoj uputi danoj nadvojvodi o tome kako on tu svoju novu službu mora obavljati, kralj Rudolf nije dokraja jasan. On doslovce kaže da se »[...] ban Hrvatske i Slavonije sa svom njemu podložnom vojskom, kada su u pitanju ratne stvari, u naše ime upućuje na nadvojvodu, a u drugim stvarima na nas, kao na kralja Ugarske[...]«. Ne govori dakle o pokornosti ili pokoravanju, već o nadležnosti i vlasti na koju se ban »upućuje«.⁹⁶

Kako je Hrvatski sabor branio u toj prilici svoja i prava hrvatskoga bana? U saborskim zaključcima od 6. veljače 1578. godine, dakle prije Sabora u Brucku, Hrvatski sabor prihvaća odluku da nadvojvoda Karlo u ime kralja vodi u Hrvatskoj brigu o poslovima obrane, ali ujedno od kralja zahtijeva da se pobrine kako u Brucku ne bi bile donesene odluke kojima bi bila okrnjena stara prava hrvatskoga plemstva, dakle Hrvatskog sabora i bana.⁹⁷ Prema uputama kralja Rudolfa, nadvojvoda Karlo formirao je svoj Ratni savjet u Grazu, novu vojnu instituciju koja će voditi sve složenije poslove obrane u Hrvatskoj i Slavoniji. Ratni savjet, uz predsjedništvo, ima više odjela: Ured ratnog savjeta, kao njegov administrativni dio, Nadzorništvo ratne opreme u kojemu je zaposleno najviše stručnjaka za oružje, Građevnu komisiju koja će imati nadzor nad građevinskim radovima, dakle nad utvrdama graničnog područja, i Nadzorništvo vojne prehrane, kojemu je zadaća opskrba vojske potrebnim živežem.⁹⁸ Da bi učvrstio vojnu disciplinu i uveo više reda u izvršavanje rat-

⁹⁵ MCH, 6, 235.

⁹⁶ SHKR, I, 48—51.

⁹⁷ HSS, IV, 5. U Zaključcima Požunskog sabora također je zapisano: »[...] Neque ea res in Sclavonia praesertim, sine omnium rerum perturbatione introduci posset, in qua bani est officium non solum justitiam et judiciorum administrationem, sed etiam res bellicas et curam confiniorum gerere [...]« MCH, 6, 251.

⁹⁸ SHKR, I, 62, 63. AS. Stan. arh. f. 136, kut. 230. Iz prijepisa zaključaka Sabora u Brucku na Muri. *Oskar Regele*, *Der Österreichische Hofkriegsrath 1556—1848*, Wien 1949., *Der innenösterreichische Hofkriegsrath*, 32.

nih zadataka granične vojske, nadvojvoda Karlo objavio je u ožujku 1578. godine tekst naputka o vojnoj službi.⁹⁹ Sve te promjene Sabor prihvaća bez mnogo protivljenja, ali uvijek upozorava na prava Kraljevine Hrvatske. Na saborskoj sjednici, održanoj 17. srpnja 1578. u Zagrebu, saborski zastupnici izražavaju spremnost za suradnju s nadvojvodom Karlom. Sabor će okupiti hrvatske vojne snage pod zastavom Kraljevstva i pod zapovjedništvom hrvatskoga bana, ali od nadvojvode zahtijeva da u ratnim pripremama i svemu što se odnosi na vođenje rata bude u suglasnosti s »gospodinom banom Hrvatske i Slavonije, da se iz nekog nesporazuma ne bi dogodilo nešto što bi bilo protivno pravima Kraljevstva [...] jer je posve sigurno, da se naš gospodin ban neće podrediti bilo kojem kapetanu, što bi bilo protivno banskom dostojanstvu i našim vječnim pravima i obećanju danom nam od posvećenog carskog i kraljevskog Veličanstva [...]«. ¹⁰⁰ Hrvatski je sabor, dakle, prihvatio novu instituciju vojnog namjesništva habsburškog nadvojvode u Hrvatskoj i Slavoniji, ali je i dalje odlučno branio prava Hrvatskoga Kraljevstva i bana. Na tome je ustrajao u svakoj povijesnoj prilici, pa i u najtežim ratnim godinama u posljednjem desetljeću 16. stoljeća. Spomenimo samo jedan od sjajnih primjera ponašanja saborskih poslanika. Godine 1595., kada Hrvatska nije imala bana, a kralj je zahtijevao da hrvatska vojska stane pod zastavu nadvojvode Maksimilijana, Hrvatski sabor nije nasjeo toj zamci. Odlučno je to odbio. Zatražio je od kralja da u Hrvatskoj ustoliči bana Tomu Bakača Erdödyja ili kojega drugog iz redova hrvatskog plemstva, jer »nebudu li staleži i redovi imali bana, neka zasigurno zna njegova prejasnost, da se oni neće pokoriti nijednom drugom generalu tuđe narodnosti, niti će s njim poći u boj niti će se odreći u tome svoga staroga prava, pa makar svi zajedno s domobana, pružiti će od sebe sve i iznad svojih sila i učiniti i nemoguće u ovom pogubnom vremenu«. ¹⁰¹ Takvim stavom Hrvatski je sabor, usprkos novoj vojnoj instituciji, Vojnoj krajini, koja djeluje putem svojih organizacijskih struktura i na graničnom području južnih krajeva Hrvatske i na prostoru između Drave i Save, uspio očuvati ustavnost i prava Kraljevine Hrvatske. I upravo zbog toga ni kralj ni njegovi vojni savjetnici i stratezi nisu uspjeli Hrvatskoj nametnuti vrhovnog vojskovođu i takvu vojnu vlast koja bi u njoj djelovala mimo ili protiv Hrvatskog sabora i bana. Time i završava stvaranje sustava vojnih struktura staroga kapetanijskog tipa.

Na Saboru u Brucku provedene su neke manje promjene u organizacijskoj strukturi na Slavonskoj granici. Varaždin ostaje sjedištem i središtem obrane te granice. Zagreb je izostavljen iz strukture zapovjedničkih središta, a u njemu ostaju samo neka vojna skladišta za oružje, municiju i živež. Sisački kaštel ostaje pod vlašću i potpunom kontrolom zagrebačkog kaptola, jer ni kralj ni nadvojvoda nisu mogli prisiliti zagrebačke kanonike da tu utvrdu prepuste vlasti vojnih institucija granične obrane. Na teritoriju Koprivničke, Križevičke i Ivaničke kapetanije došlo je do manjih promjena u nadležnosti nad nekima manjim utvrdama i graničnim stražama. Takvo organizacijsko ustrojstvo slavonske granične obrane, dovršeno potkraj 16. stoljeća, održalo se sve do velikog oslobodilačkog rata (1683.-1699.). Tada će nove prilike uvje-

⁹⁹ SHKR, I, 65—71, KA, Kanzleiarchiv, Extra acta, nr. V—VI, lit. 84.

¹⁰⁰ HSS, IV, 10.

¹⁰¹ HSS, IV, 323.

tovati stvaranje nove teritorijalne organizacije obrane i novih struktura obrambenih vojnih snaga, modernizaciju obrambenoga graničnog sustava i pretvaranje hrvatske i slavonske obrambene granice u Krajinu pukovnijskog tipa.

VOJNE POSADE, NAORUŽANJE, OPSKRBA I FINANCIRANJE TROŠKOVA OBRANE SLAVONSKE GRANICE

Od sredine 16. stoljeća počinje organizirana briga kralja, Hrvatskog sabora i novih službi, koje nastaju stvaranjem unutarnje strukture obrambenog sustava, za rješavanje problema obrambenog rata.¹⁰² Do tog vremena pitanje vojnih posada po utvrdama i pokretnih četa rješavao je Hrvatski sabor, odnosno hrvatsko plemstvo prema svojim mogućnostima. Te su mogućnosti bile sve manje zbog gubitka teritorija i velikog broja izbjegloga i raseljenog pučanstva. Sve veće potrebe uz smanjivanje obrambenih potencijala Hrvatskoga Kraljevstva nagnale su Hrvatski sabor da zahtijeva veću pomoć izvana od kralja, susjednih austrijskih pokrajina pa i ugarskih županija.¹⁰³ Kralj prihvaća opravdane zahtjeve Sabora, ali im vrlo često ne može udovoljiti, jer i nema dovoljno novca za plaćanje velikih troškova obrambenog rata u Hrvatskoj (pogotovo u vrijeme rata protiv Ivana Zapolje što ga je vodio za krunu i vlast u Hrvatskoj). Kralj je npr. već 1529. godine dobio znatnu novčanu pomoć od Štajerske, Koruške i Kranjske za pokrivanje troškova njegovih četa u Hrvatskoj, ali trajnije rješenje tog problema bilo je još daleko. Uzalud je kralj pokušavao boljom organizacijom obrane na terenu smanjiti troškove. Svi prijedlozi I. Ungnada i I. Lenkovića za smanjenje izdataka za obranu na kraju su bili svedeni na zaključak da je te izdatke nemoguće smanjiti, već da će naprotiv biti sve veći.¹⁰⁴ Komisije ratnih stratega, graditelja i vojnih službenika, koje kralj upućuje na teren, snimaju stanje granične obrane, uočavaju probleme vojnih posada smještenih u graničnim utvrdama, donose točne popise njihova broja i naoružanja, izvještaje o opskrbljenosti živježem i ratnom opremom. Iz iscrpnog izvještaja Ferdinandove komisije, koja je 1563.

¹⁰² U izbornoj zavjernici kralja Ferdinanda zapisana je njegova obveza da će kao kralj hrvatski »[...] quod serenissimus rex noster pro tutione sui regni Croatiae tenebit in ipso regno mille equites cum stipendio trium ducatorum pro singulo equite et ducentos pedites [...]«, i to tako da će pješake i 200 konjanika voditi, kao pokretnu vojnu silu, njegov kraljevski kapetan, a ostali će konjanici biti podijeljeni plemstvu kao zaštita njihovih feudalnih gradova i posjeda. HSS, I, 54. U posebnoj adresi plemstvo opet najviše traži hitnu vojnu pomoć i opskrbu utvrda, te oružje za njihovu obranu. MHH, I, 56.

¹⁰³ U nemogućnosti da udovolji svojim obvezama kralj više obećava negoli daje, a od plemstva zahtijeva da upotrijebi sve svoje mogućnosti za obranu zemlje. »[...] loca, oppida, castra, munitiones et fortalicia [...]« treba na svaki način što bolje utvrditi i braniti svim sredstvima, pa i »tam armorum artellarie gentium«, a onome tko to ne može kralj savjetuje da takve gradove i utvrde zajedno sa svim njihovim posjedima preda pod njegovu vlast, pa će ih onda on braniti. MHH, I, 97. Dakako, plemstvo nije kralju ostalo dužno odgovora na tu njegovu ucjenu. Stigao mu je odmah odgovor s podsjetnikom na njegova obećanja koja je dao u krunidbenoj ispravi. MHH, I, 98—103.

¹⁰⁴ Kada je I. Ungnad zajedno s Ivanom Lenkovićem obišao gotovo sva granična mjesta koja je trebalo utvrditi i braniti, došao je do zaključka da troškove obrane nije moguće smanjiti, već će oni biti i veći. On moli kralja da ne smanjuje broj posadnih vojnika. Smatra da bi plemstvo trebalo još više pomagati u stvaranju obrambene snage na graničnom području. MHH, II, 401—408, 415—418.

savjesno i temeljito pregledala sve granične utvrde, dobivena je jasnija slika njihove obrambene snage i vrijednosti.¹⁰⁵ Pregledavši stanje utvrda i vojnih posada na Slavonskoj granici Komisija je, prije opisa stanja u svakoj utvrđi pojedinačno, dala opću procjenu troškova održavanja i povećanja snaga obrambenog sustava Slavonske granice. Po toj bi procjeni troškovi održavanja i obnove građevnog stanja utvrda iznosili godišnje oko 100.000 forinti, troškovi nabave živeža oko 4000 forinti, troškovi održavanje veza, pošte i plaćanja uhoda uz plaćanje pokretne vojske još 4000 forinti. Troškovi pak uzdržavanja posadne vojske po utvrđama iznosili bi mjesečno 10.997 forinti, ili godišnje 131.964 forinte. Ukupni bi godišnji troškovi za održavanje obrambene spremnosti na Slavonskoj granici iznosili dakle 149.964 forinte. Komisija zatim donosi prijedlog pojačanja obrambenih snaga u svakoj utvrđi pojedinačno. Kao primjerice navodimo podatke za najvažnije utvrde toga graničnog područja. U Ivaniću bi uz kapetana i zapovjednika morala biti vojna posada od 50 njemačkih strijelaca-pješaka, u oklopu i težoj ratnoj opremi. Njima bi zapovijedao poručnik koji bi ujedno bio i težoj ratnoj opremi. Njima bi moralo biti još 100 haramija, hrvatskih pješaka, i 100 husara, dakle hrvatskih konjanika, uz njihove zapovjednike. U Križevcima, pod zapovjedništvom križevačkog kapetana, bila bi ova vojna posada: 50 njemačkih konjanika, 100 njemačkih pješaka u lakom oklopu, 100 husara, hrvatskih konjanika, i 50 haramija, a uz posadu i njezino zapovjedničko osoblje i pomoćne službe: npr. trubači, puškari (od kojih će jedan biti skrbnik križevačke oružane). U Koprivnici je potrebna posada od 50 njemačkih konjanika i 50 njemačkih strijelaca u oklopima, zatim 100 hrvatskih husara i 100 haramija. U Varaždinu bi uz zapovjednika Slavonske granice bila manja pokretna vojna sila od 25 njemačkih strijelaca i 25 haramija, te još 20 husara, a uz to više vojnih službenika koji bi se brinuli o vojnim skladištima, oružani i radionici za popravak oružja.

Osvrnuvši se na probleme opskrbe živežem, Komisija zaključuje da je na Slavonskoj granici stanje bolje nego u južnim krajevima Hrvatske, ali u većim utvrđama nema dovoljnih zaliha za slučaj veće i dugotrajnije opsade. Pitanja nabave, smještaja i dopreme živežnih namirnica za vojsku zapovjednici utvrda, kapetani, moraju rješavati u sporazumu i dogovoru sa slavonskim plemstvom. Nabavljenu hranu treba spremati u skladišta u Koprivnici i Križevcima, kako se i do sada radilo, a komisari predlažu i treću lokaciju, u Ivanić-Klostru. Sve je te probleme dužan rješavati vrhovni skrbnik (Proviandtmeister) Slavonske granice. Napokon naglašavaju da je najveći teret štajerske obrane na toj granici do sada podmirivala svojim doprinosima Štajerska. Međutim, kako se troškovi povećavaju, jer se povećao i još će se povećati broj vojnika, troškove obrane trebalo bi da podmiruju uz Štajersku

¹⁰⁵ Ferdinandova komisija koja provjerava prilike obrane na terenu imala je već mnogo informacija iz izvještaja što su ih prikupili I. Ungnad i I. Lenković. Osobito su Lenkovići stvaranju veće obrambene snage na graničnim područjima Hrvatske i Slavonije. SHKR, ortflecken. AS, Stan. arh. kut. 162, f. 282, s. 57—91.

Komisija je prije puta dobila opširnu instrukciju kralja Ferdinanda, datiranu 4. kolovozom, a sastavljenu očito na temelju Ungnadovih i Lenkovićevih ranijih izvještaja. KA, Kanzleiakten, VII, nr. 26.

i Kranjska i Koruška. Vojne posade po utvrdama morale bi dobivati plaću sa zakašnjenjem od najviše tri mjeseca, a u tom bi roku trebalo obnoviti i zalihe ratnog materijala i živeža.¹⁰⁶

O opskrbi vojnih posada po utvrdama brine se i Hrvatski sabor. U tim je utvrdama ionako pretežni dio hrvatskih vojnika. Sabor često naglašava da svojim zauzimanjem i u dobroj suradnji s plemstvom u Slavoniji može osigurati najveći dio potrebnog živeža, ali ne može riješiti pitanja ratne opreme, oružja i municije.¹⁰⁷ A upravo je pitanje oružja u graničnim utvrdama bilo jedno od najtežih i najosjetljivijih. Mnogi izvještaji govore o vrlo slabom naoružanju tvrđavskih vojnih posada. Npr., prema popisu iz 1577. godine, tvrđava Ivanić, koja bi morala opskrbljivati oružjem i municijom još 6 susjednih manjih utvrda, imala je ukupno ovakvo naoružanje: 2 topa srednjeg kalibra, 2 topa manjeg kalibra, 28 dobrih i oštećenih težih pušaka, 17 ručnih pušaka, 5 željeznih manjih topova i baruta oko 10 centi. To je naoružanje bilo vrlo male vatrene moći, a očito je da je dosta posadnih vojnika bilo naoružano samo hladnim oružjem. Da bi obrana te i susjednih utvrda odgovarala potrebama, valjalo bi tom ratnom arsenalu pridodati još 300 pušaka i nekoliko topova.

Križevci, pod čijim je zapovjedništvom bilo još 11 susjednih manjih utvrda i straža, imali su ovakav sastav vatrenog naoružanja: 4 topa srednje veličine, 1 top manjeg kalibra, 17 željeznih kratkih topova, 96 pušaka i oko 15 centi baruta. Predloženo je povećanje vatrenog oružja za još 3 veća i 10 manjih topova i 300 pušaka.

Koprivnica kao velika ratna tvrđava i još 5 okolnih manjih utvrda također nema dovoljno naoružanja. Ima tek: 2 veća topa, od kojih je jedan oštećen, 5 topova srednjeg kalibra, 3 topa manjeg kalibra, 20 manjih željeznih topova, 118 bedemskih pušaka kukača, 20 ručnih pušaka i oko 50 centi baruta. Predloženo je povećanje za 8 topova i još 300 pušaka.

Varaždin, kao »metropola« Slavonske granice, zajedno s još 4 susjedne utvrde, također nema dovoljno vatrenog oružja. Tu su samo: 2 duga topa, od kojih je jedan oštećen, 5 većih topova, 5 topova srednjeg kalibra, 2 topa manjeg kalibra, 4 mala željezna topa, 122 puške kukače i 114 centi baruta. Predviđeno je da Varaždin dobije još 15 topova i 300 novih pušaka.

Utvrdama Slavonske granice tada se pribraja i Zagreb. U njemu i još 6 manjih podređenih mu utvrda bilo je ovo naoružanje: 2 veća topa, 4 topa srednjeg kalibra, 3 manja oštećena topa, 11 željeznih manjih topova, 124 bedemske puške, 37 ručnih pušaka, 40 centi baruta te 1 funta i 11 centi olova. Predloženo je povećanje za 8 topova raznih kalibara i 300 novih pušaka.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Bereütung der Windischen und Krabatischen Gränitzen; već navedeni izvor. AS, Stan. arh. kut. 132. Izvještaj je sastavljen kao zapisnik koji 7. listopada 1563. potpisuju svi članovi komisije: Jakob Lamberg, Erasmo Mager, Franz Poppendorf, Pongratz Windisgrätz, Jakob Windisgrätz, Franz Teuffenpach, Servacij Teuffenpach, Paul Thanhausen, Seifrid Dietrichstein, Cristof Maradax, Dietrich Auersperg i Maksimilijan Lamberg.

¹⁰⁷ HSS, III, 320.

¹⁰⁸ Wiener Verhältnisse der alten geschütz und Munitio so am beiden Crabatischen und Windischen Gränitzen albereit verhanden, item was dessen noch von neuen dahin zuverordnen sambt einen Überschlag des uncostens, 30. Augusti, 1577. AS, Stan. arh. f. 101, kut. 171.

Bečko savjetovanje plemstva njemačkih zemalja i nutarnjoaustrijskih pokrajina, Štajerske, Kranjske i Koruške, između drugih problema naglasit će da je potrebno povećati broj posadnih vojnika u utverdama Slavonske granice, a posebno njemačkih konjanika, kojih je sada premalo u odnosu na broj hrvatskih husara. Iz opširnog zapisnika Bečke konferencije izdvajamo ovdje procjenu potrebnoga ukupnog povećanja naoružanja na Slavonskoj granici, uz naznaku troškova za nabavu toga oružja. Za utvrde Slavonske granice i njihove vojne posade trebalo bi nabaviti: 5 topova dugih cijevi; svaki je takav top težak 45 centi i ima kalibar od 15 funti, a cijena po jednom topu iznosi 1000 forinti, dakle ukupno 5000 forinti. Za te topove treba osigurati najmanje po 300 kugli, što bi stajalo daljnje 562 forinte i 30 krajcara, te 112,5 centi baruta, a to bi iznosilo još 135 forinti. Nabranjem još daljnje potrebnog povećanja vatrenog arsenala na Granici: 16 topova srednje težine, 20 dvostrukih lakših topova, 1000 pušaka kukača, 38 mužara, 500 lakših ručnih pušaka sa zaporima i paljenjem na gubu i još 500 pušaka na barutno paljenje, došlo se do cijene od 37.570 forinti. Tom iznosu treba pridodati cijenu baruta od 2945 forinti. Uz vatreno trebalo bi pribaviti i veće količine hladnog oružja: 1000 dugih kopalja, 500 helebarđi, 500 oklopa, 500 šljemova, zatim baruta za miniranje, salitre, sumpora i još nekih ratnih materijala, a to bi sve stajalo još 11.291 forintu. Ukupan iznos novca za pokriće troškova nabave novog oružja za utvrde i vojnu silu na Slavonskoj granici bio bi čak 52.807 forinti i 10 krajcara. Prema stavkama koje su složili ratni stručnjaci Bečke konferencije ti bi troškovi izgledali ovako:

nabava novoga vatrenog i drugog oružja — 43.283 forinte i 20 krajcara,
nabava municije i baruta — 17.770 forinti,

ukupan trošak za nabavu potrebne ratne opreme za Slavonsku granicu — 61.053 forinte i 20 krajcara.

Za te vrlo velike troškove obrambenog rata u Hrvatskoj trebalo je pronaći redovite i trajnije izvore financiranja. Nije ih mogla podmirivati Štajerska pa ni uz potporu Kranjske i Koruške. Zbog toga poslanici tih triju austrijskih pokrajina traže novčanu potporu njemačkih staleža u ukupnom godišnjem iznosu od 140.000 forinti, uz dodatni doprinos iz carske blaganje od 60.000 forinti za obrambene potrebe na Hrvatskoj granici.¹⁰⁹

Prijedlozi i zaključci Bečke konferencije postali su temeljem stabilnijeg financiranja troškova obrambenog rata na Hrvatskoj i Slavonskoj granici. Sabor u Brucku na Muri održan u tijeku ožujka 1578. godine tek će na temelju bečkih ratnih troškova i odrediti prioritete u ostvarivanju plana nove i efikasnije strategije vođenja obrambenih zadataka. Zaključke Sabora u Brucku potpiješu nadvojvoda Karlo i novoizabrani predsjednik Dvorskoga ratnog savjeta u Grazu Franz v. Poppendorf, a ti su zaključci bili garancija funkcioniranja idealna rješenja, zaključci i odluke koje će malokad biti dokraja ostvarene. Vrlo je teško bilo na vrijeme prikupiti potreban novac. Velika zakašnjenja uplata pojedinih obveznika uvjetovala su zakašnjenja u ispunjavanju mnogih ratnih zadataka (obnova i završetak gradnje nekih tvrđava, vojne plaće,

¹⁰⁹ Isti izvor.

¹¹⁰ Prijepis teksta zapisnika Sabora u Brucku na Muri. AS. Stan. arh. f. 136, kut. 230.

nabava oružja i municije). Carske komisije upućivane na teren Slavonske granice i izvještaji pojedinih zapovjednika iz kapetanijskih središta ili glavnog zapovjednika iz Varaždina ukazuju na te probleme. Na kraju 16. stoljeća, godine 1588., jedna od takvih komisija utvrdit će npr. da je opskrba ratnom opremom u tvrđavama i manjim utvrđama Granice umnogome poboljšana, ali još nedovoljna. Vojne posade i ukupan broj vojnika trebalo bi povećati, jer je tadašnja vojna sila još nedovoljna za sigurnu obranu cijelog područja između Drave i Save. Moralo bi se bolje riješiti i pitanje prijevoza u opskrbi živežem, jer je nedopustivo da se skupo plaćaju živežne namirnice, a uz to još i njihov prijevoz do vojnih spremišta.¹¹¹ Izvještaji zapovjednika Slavonske granice Vida Hallega, a poslije njega H.S. Herbersteina (Halleg umire 1589. godine, a 1590. i nadvojvoda Karlo), dopunjavaju nam sliku situacije na prostoru Slavonske granice. Problemi se sada rješavaju pojedinačno, za svaku utvrdu prema stvarnom stanju i obrambenim zadacima što ih utvrde Slavonske granice moraju ispunjavati u tome uvijek otvorenom sustavu granične obrane. Cijeli obrambeni sustav Slavonske granice s tako stvorenim unutarnjim ustrojstvom, održavan stabilnijim izvorima novčanih sredstava za pokrivanje sveukupnih troškova granične obrane, postao je samostalniji, za pokrivanje manje zavisano od odluka i stavova Hrvatskog sabora. To je vojnom zapovjedništvu Slavonske granice i drugim vojnim institucijama omogućivalo samostalnije donošenje odluka u rješavanju pojedinih obrambenih zadataka. Zbog toga je u posljednjem desetljeću 16. stoljeća dolazilo do češćih sukoba s odlukama Hrvatskog sabora, pa i pravima hrvatskog bana. Ali neke odluke Hrvatski sabor nije mogao promijeniti, već tek načelno braniti svoja stara prava odlučivanja u vođenju obrambene politike na cjelokupnom teritoriju Hrvatskoga Kraljevstva.

ZAKLJUČAK

Povijesni razvoj krajiškoga obrambenog sustava složeno je političko, vojno i gospodarsko pitanje. Kao što su turska osvajanja hrvatskoga povijesnog teritorija trajala čitavo stoljeće, i borba će hrvatskoga plemstva i naroda za svoj povijesni opstanak trajati jednako dugo: od stvaranja prvih obrambenih protuturskih tabora na hrvatskom teritoriju u današnjoj Bosni (Jajačka i Srebrenička banovina) do konačne izgradnje složenog sustava graničnih utvrda, vojne sile i organizirane logističke pozadine za rješavanje svih problema dugotrajne obrambene fronte na cijelom pograničnom prostoru Hrvatske.

Turska osvajanja u Slavoniji nakon poraza na Mohačkom polju 1526. godine nisu naišla na organiziran, zajednički i primjeren otpor slavenskoga plemstva. Građanski rat između kralja Ferdinanda i drugoga izabranog kralja, Ivana Zapolje, odgodio je stvaranje potrebne granične obrane za čitavo desetljeće. Taj rat i turske provale toliko su iscrplili narodne snage, da je obrana Hrvatske, pa i njezina slavenskoga dijela, postala velikim dijelom ovisna o pomoći izvana. Susjedne zemlje, koje su bile zainteresirane za zaustavljanje daljnjih turskih osvajanja zbog vlastite sigurnosti, Štajerska, Koruška i Kranjska, u početku ne daju dovoljnu pomoć ni u novcu ni u vojnoj sili za vođenje efikasnog rata protiv

¹¹¹ KA, Windica, October, 27, 1588, s. 647—842.

nadmoćnog neprijatelja. Pri prvom ozbiljnijem pristupu obrambenim zadacima napravljena je i velika strateška greška (pokušaj rješavanja ratnog sukoba s Turcima u jednoj velikoj otvorenoj bitki, pa poraz Katzianerove vojske kod Gorjana 9. IX. 1537.). Poslije toga trebalo je riješiti i teško političko pitanje, pitanje vojnog zapovjedništva i vlasti o kojoj je ovisilo ispunjavanje mnogih obrambenih zadataka na teritoriju Hrvatske. Hrvatski je sabor uporno i dosljedno branio svoje povijesno pravo da o svim pitanjima rata i mira na hrvatskom teritoriju samo on može donositi pravovaljane odluke, i da samo hrvatskom banu pripada pravo vođenja hrvatskih vojnih snaga. Uz to su izgradnja novih graničnih utvrda, popravljavanje starih i obnova njihove obrambene sposobnosti, te održavanje vojnih snaga u njima, zahtijevali sve veća novčana sredstva. Veće granične utvrde postaju sjedištima područnih vojnih zapovjedništava, kapetana i njima podređenih vojnih službi, te oslonci obrane široke fronte, zajedno s podređenim im susjednim manjim utverdama. Stvoren je nov sustav međusobne strateške ovisnosti, sustav veza i pošte, služba graničnog uhođarstva. Kapetanije u Koprivnici, Križevcima i Ivaniću podređene su vrhovnom zapovjedništvu toga graničnog prostora sa sjedištem u Varaždinu. Varaždin je i glavno opskrbno mjesto za sve ratne i mirnodopske potrebe vojnih posada smještenih u graničnim utverdama. Tu su glavna spremišta ratne opreme, naoružanja, municije i živeža potrebnog za prehranu. Do kraja 16. stoljeća stvoren je vrlo djelotvoran obrambeni sustav koji se strateški zasnivao na snazi graničnih utvrda i njihovih vojnih posada, a funkcionirao je na temelju složene vojne strukture slavonskih graničnih kapetanija. Bez obzira na to što politička vlast nad ukupnom vojnom silom ostaje podijeljena između Hrvatskog sabora i vojnih institucija, a izvršna vojna vlast između habsburškog nadvojvode i hrvatskog bana (poslije 1578.), granični obrambeni sustav kapetanijskog tipa odigrao je odlučnu ulogu u ratovima posljednjeg desetljeća 16. stoljeća. Organizacijska struktura obrane na Slavonskoj granici stvorena do kraja 16. stoljeća ostaje u službi slavonske granične fronte sve do velikoga oslobodilačkog rata, koji započinje turskim porazom pod bedemima grada Beča 1683. godine. Poslije toga stvara se na novom graničnom području organizacijski novi tip vojnih struktura zasnovan na sustavu krajiških pukovnija, a teritorijalno taj granični prostor postaje napokon krajiškim vojnim prostorom, Vojnom krajinom.

Kratice:

- HSS — Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi, sv. I., 1912., sv. II., 1915., sv. III., 1916., sv. IV., 1917.
- HS — Emilije Laszowski, Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sv. I., 1914., sv. II., 1916., sv. III., 1917.
- SHKR — Radoslav Lopašić, Spomenici Hrvatske krajine, sv. I., 1884., sv. II., 1885., sv. III., 1889.
- MHH — Monumenta Hungariae historica.
- MCH — Monumenta comitalia Hungariae.
- AH — Arhiv Hrvatske, Zagreb.
- AS. Stan. arh. — Arhiv Slovenije, Stanovski arhiv ili fond, Stanovi i dežele na Kranjskem.
- KAZ ACA — Kaptolski arhiv, Zagreb, acta capituli antiqua.
- KA IOKR — Kriegs Archiv, Wien, Protokoli Innenöster. Kriegs Expedit.

ZUSAMMENFASSUNG

DER AUSBAU DES VERTEIDIGUNGSSYSTEMS DER SLAWONISCHEN GRENZE IM LAUF DES 16. JHS.

Mit dem Fall von Beograd (1521) und der Niederlage des ungarischen feudalen Heeres in der Schlacht von Mohács (1526) war auch das Ende der mittelalterlichen Ritter-Kriegsspiele gekommen. Der Krieg wird zum Geschäft von Berufssoldaten. Die gut organisierten und mit immer wirksameren Waffen versehenen türkischen Streitkräfte stellten Europa und die angegriffenen Länder vor die Aufgabe einer entsprechenden Verteidigung.

Weder der König noch der kroatische Adel in Slawonien waren bereit, sich der türkischen Macht entgegenzustellen. Offene Schlachten mit den Türken und Kreuzzüge konnten den türkischen Eroberungszug nicht aufhalten.

Nach der Niederlage der christlichen Heerscharen 1537 bei Gorjan, die von Ivan Katzianer angeführt worden waren, gelangen der Adel und der König zur Einsicht, daß die Landesverteidigung anders organisiert und geführt werden müsse. Es beginnt der lange Zeitraum des Ausbaues einer neuen Grenzsicherung. Die Grundlage dieser Verteidigung wird die Grenzfestung. Die Baustärke solcher Festungen muß so sein, daß sie der Artilleriebesetzung des Feindes standhalten kann. Die Militärbesetzung einer solchen Festungsanlage muß über eben so wirkungsvolle Feuerwaffen verfügen. Sie muß mit Kriegsmaterial und Lebensmitteln versorgt sein und soll von einer reifen Verteidigungstaktik gelenkt werden.

Der Ausbau des Verteidigungssystems solcher Festungsanlagen im Raum zwischen Drau und Save beginnt Mitte des 16. Jhs. Es werden alte Festungsanlagen erneuert und neue ausgebaut, die neue Renaissance-Fortifikationsinhalte und Qualitäten enthalten. Die Festungen Varaždin, Koprivnica, Križevci, Ivanić und Sisak werden ausgebaut, aber auch zahlreiche andere, etwas weniger bedeutende. Das Verteidigungssystem kann 1578 (mit der Nationalversammlung in Bruck an der Mur) als großteils ausgebaut gelten, und Ende des 16. Jhs. kann der Ausbau als völlig abgeschlossen gelten.

Gleichzeitig beginnt die Schaffung eines Systems neuer Militärstrukturen von Grenzstreitkräften. Die grundlegende Frage, also die Frage des Oberbefehls über alle Verteidigungskräfte an der slawonischen Grenze, war nicht völlig gelöst. Der König konnte das historische Recht des kroatischen Parlaments, auf eigenem Territorium souverän über Fragen des Verteidigungskrieges zu entscheiden, nicht einfach übergehen. Dennoch schafft der König seine eigenen militärischen Institutionen und Dienste, die die Probleme der Mannschaften innerhalb der Grenzbefestigungsanlagen zu lösen haben. Diese Institutionen und Dienste haben bald Zusammenstöße mit dem Banus und seinem Einflußbereich, denn einzig er — oder in seinem Namen der Oberbefehlshaber des Kroatischen Königreiches — konnten rechtmäßig ihren Oberbefehl über das kroatische Heer führen. Durch die Einsetzung von Erzherzog Karl als Oberbefehlshaber (der Erzherzog hätte als Mitglied des Herrscherhauses seine Rolle besser spielen sollen als die Hauptleute des königlichen Hilfsheeres in Kroatien, die diese Rolle bis dahin wahrgenommen hatten) wurden diese Probleme nicht völlig gelöst, da der König

diese militärischen Bereiche nicht hierarchisch ordnet, sondern von ihnen Zusammenarbeit fordert.

Bis zum Ende des 16. Jhs. wird im Grenzgebiet zwischen Drau und Save ein völlig neues System der militärischen Organisation geschaffen, das dem Typ der Kapitanate entspricht. Die Träger des militärischen Oberbefehls, die Hauptleute, deren Sitz sich in der Hauptsache innerhalb der Grenzfestungen befindet (in Koprivnica, Križevci, Ivanić) sind dem Oberbefehlshaber der slawonischen Grenze untergeordnet, und sein Sitz wiederum ist Varaždin. Dieses System von Grenzerbezirken war wirksam und konnte weiteren türkischen Eroberungen Einhalt gebieten, obwohl es innere und äußere Mängel aufzuweisen hatte. Der dritte wesentliche Anhaltspunkt der Grenzverteidigung war die neu organisierte logistische Basis, also eine größere Anzahl wichtiger Dienste im Hinterland, die die Probleme der Finanzierung der Verteidigung, der Versorgung der Grenzermannschaften mit Kriegsmaterial und Lebensmitteln, die Fragen der Verbindungen und der Kommunikation, der Post und des Spionagedienstes im Feindesland zu sichern hatten. Am schwierigsten waren die Finanzen. Dieses Problem wurde, wenigstens zum Teil und theoretisch, bei der Wiener Konferenz (1577) und bei der Versammlung in Bruck (1578) gelöst, als die innerösterreichischen Gebiete Steiermark, Krain und Kärnten und mit ihnen auch die deutschen Länder und der König ein Übereinkommen über die dauernde Suffinanzierung der Grenzverteidigung trafen. Das komplizierte Verteidigungssystem an der Slawonischen Grenze beruhte also auf der Verteidigungskraft der Grenzbefestigungen, der Neuorganisation der Militärmacht und dem gut organisierten und geführten System der Dienste im Hinterland, die der Grenzfront logistische Unterstützung zu sichern hatten.

Der Ausbau dieses Grenzverteidigungssystems der slawonischen Grenze dauerte ein halbes Jahrhundert. Dieses System konnte in den schwersten Kriegsjahren im letzten Jahrzehnt des 16. Jhs. allen türkischen Angriffen standhalten und den restlichen freien Teil von Nordwestkroatien verteidigen, so daß es auch zum sicheren Verteidigungsschutz für die Steiermark, Österreich und Südwestungarn wurde.

SUMMARY

DEVELOPMENT OF THE DEFENCE SYSTEM OF THE SLAVONIC BORDER IN 16th CENTURY

With the fall of Belgrade in 1521 and defeat of the Hungarian feudal army at the Mohač field in 1526, the chivalrous war game of the Middle Ages was over. War became a job of professional soldiers. Turkish military forces, well organized and armed with ever more efficient fire arms, faced Europe and the attacked countries with the necessity of finding an adequate defence.

Neither the king nor the Croatian aristocracy in Slavonia were ready to confront the Turkish military forces. An entirely new defence system had to be organized. Open battles with Turkish army and crusades could not stop the Turkish conquests.

After the defeat of Christian units led by Ivan Katzianer by Gorjani in 1537, aristocracy and the king realized that the defence of the country should be organized and commanded in a new way. So began a long period of building up the new border defence system, with border fortress as its main strongpoint. Construction of fortresses had to be such as to resist the enemy artillery. Their military garrisons had to be armed with equally effective fire arms. They had to be well supplied with military equipment and food and conducted with mature defence tactics.

Building of a defence system with such border fortresses in the area between Drava and Sava began in the middle of the 16th century. The old fortresses were restored, and completely new ones erected — fortresses with renaissance fortification contents and qualities. Fortresses in Varaždin, Koprivnica, Križevci, Ivanić and Sisak were built at that time, but also many other less important. This process was finished in greater part to 1578 (until the Assembly in Bruck on Mura) and completed by the end of the century.

At the same time the system of new military structures of the border defence forces began to develop. The basic question, i. e. the supreme command of all the defence forces at Slavonian border, was not definitely solved. The king could not deny historical right of the Croatian parliament to make sovereign decisions on the territory of Croatian state about all the questions regarding a defence war. However, the king founded his own military institutions and services that resolved the problems of his military garrisons in border fortresses. These institutions and services came into conflict with the reign of Croatian ban, because he alone, or the captain of Croatian Kingdom in his name, was allowed to command the Croatian army. The fact that the military authorities passed over to the archduke Charles (the archduke, as a member of the ruling house, should have played better the rôle that by that time had had the captains of the king's auxilliary army in Croatia) did not solve the conflict with the rights of Croatian ban, because the king did not subject these two military reigns to each other, but asked for their collaboration.

Till the end of the 16th century, an entirely new system of military organization — captaincy like — was formed in the border territory between Drava and Sava. The holders of military power, captains, with seats in the main border fortresses (Koprivnica, Križevci, Ivanić) were subordinated to the supreme commander of Slavonic border, and his seat was in Varaždin. Such military system of border captancies, although with many internal and external deficiencies, was effective and successful in stopping further Turkish conquests.

The third, equally important support of the border defence was the newly established logistic basis, i. e. a number of important background services which handled the questions of financial costs of defence, questions of supplying the border military garrisons with war equipment and food, questions of mutual connections and communications, post and intelligence services on the enemy territory. The most serious problem was the financial one. And it was solved, at least in principle and theoretically, at the Vienna Conference in 1577 and the Assembly in Bruck in 1578, when the central Austrian provinces Styria, Carniola and Carinthia, and together with them also the German countries and the king, accepted the agreement about the permanent financial support

of the border defence. So, the complex defence system of the Slavonic border was based on the defence power of border fortresses, the new organization of the military forces and well organized and managed system of background services that offered logistic support to the border front. The organizing of the defence system of the Slavonic border took one half of the century. In the most difficult war years — in the last decade of the 16th century — it withstood all Turkish attacks and defended the remaining free part of the north-western Croatia, protecting at the same time Styria, Austria and south-western Hungary.